

## ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

**Ι. Συκουτρῆ. Περὶ τὸ σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν (Ἐκ τῶν «Ἑλληνικῶν» τόμ. Γ'). Ἐν Ἀθήναις 1929.**—Τὰς ἀφορμὰς πρὸς τὴν πραγματείαν ταύτην ἔλαβεν ὁ κ. Συκουτρῆς ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ μητροπολίτου Πισιδίας Μακαρίου πρὸς τὸν Θεσσαλονίκης Μανουὴλ τὸν Δισύπατον, ἀναφερομένης εἰς τὸ πολύκροτον σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν, ὡς ὀρθῶς εἶκασεν ὁ δημοσιεύσας αὐτὴν ἐν τοῖς «Ἑλληνικοῖς» (Α'. σ. 78—94) Σεβ. πρώην Λεοντοπόλεως κ. Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης. Ἡ ἐπιστολὴ ἔχει προεκδοθεῖ ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Α. Παπαδοπούλου—Κεραμέως, ἐν *Varia graeca sacra*, σ.285—291. Μετὰ βραχείαν εἰσαγωγὴν περὶ τῆς φιλολογίας τοῦ ζητήματος ὁ κ. Σ. ἀφηγεῖται τὰ κατὰ τὸν Ἀρσένιον, τὴν σύγκρουσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον, ἕνεκα τῆς ἀφοσιώσεώς του εἰς τὴν δυναστείαν τῶν Λασκάριδων, καὶ τὸν ἑξαναγκασμὸν εἰς παραίτησιν. Ἐφεξῆς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Πατρῶς ἀρχοῦ Νικηφόρου, ἀπὸ τῆς ὁποίας κυρίως ἤρξατο τὸ ἀξιοθρήνητον σχίσμα (1260), διότι μέγα μέρος τοῦ λαοῦ δὲν ἀνεγνώριζεν ὡς κανονικὸν καὶ νόμιμον τὸν νέον Πατριάρχην. Διεμαρτύρητο δὲ καὶ ὁ Ἀρσένιος, μὴ ἀναγνωρίζων ὡς κανονικὰς τὰς πράξεις τοῦ Νικηφόρου. Μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς ΚΠόλεως καὶ τὴν εἰς αὐτὴν πανηγυρικὴν εἴσοδον τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου (15 Αὐγούστου 1261) συνεβιβάσθη πάλιν οὗτος μετὰ τοῦ Ἀρσενίου, ἀποκαταστήσας αὐτὸν εἰς τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον. Ἄλλ' ἐπηκολούθησεν, ὡς γνωστὸν, ἡ ἐκτύφλωσις τοῦ νομίμου διαδόχου τοῦ αὐτοκρ. θρόνου Ἰω. Λάσκαρη (25 Δεκ. 1261), ὁ δὲ Πατριάρχης Ἀρσένιος ἐξέδωκεν ἀφορισμὸν κατὰ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου. Ὄρθῶς δὲ παρατηρεῖ ὁ κ. Σ. ὅτι ἐνῶ ὁ Πατριάρχης ἠθέλησε νὰ κρατήσῃ πάντοτε τὸν ἀγῶνα εἰς τὸ ἐπίπεδον τὸ καθαρῶς ἐκκλησιαστικὸν μὴ ἐπιχειρήσας νὰ πολεμήσῃ πολιτικῶς τὸν Παλαιολόγον, οὗτος προσεπάθησε νὰ μεταφέρῃ τὸ ζήτημα εἰς τὴν πολιτικὴν κόνιστραν, κατεδίωξε δὲ καὶ αὐτὸν καὶ τοὺς ὁπαδοὺς αὐτοῦ ὡς ἐνόχους καθοσιώσεως. Ρητῶς δ' ἐδήλου ὁ Πατριάρχης ὅτι ἦτο ἔτοιμος ν' ἀπαλλάξῃ τὸν ἀρπάσαντα τὴν Ἀρχὴν Βασιλέα τοῦ ἐπιτιμίου τοῦ ἀφορισμοῦ ἐὰν εἰλικρινῶς μετενόει διὰ τὸ ἔγκλημα τῆς ἐκτύφλωσεως τοῦ νομίμου διαδόχου τοῦ θρόνου. Ἀντὶ τούτου ὁ Βασιλεὺς προὐκάλεσε δίκην κατὰ τοῦ Πατριάρχου καὶ ἐκπτώσιν ἐκ τοῦ θρόνου

του, ἐπὶ λόγοις ὄλως ἀσυστάτοις. Ὁ ἅγιος Πατριάρχης ἀπεστάλη εἰς ἔξορίαν, διαμαρτυρούμενος, ἀπέθανε δὲ τῇ 30 Σεπτεμβρίου 1275.

Δυστυχῶς τὸ σχίσμα ἀνανεωθὲν ἐπετάθη, διαιρέσαν τὸν λαὸν εἰς δύο ἀντιμαχόμενα στρατόπεδα. Στόχος δὲ τῶν ἀδιαλλάκτων Ἀρσενιατῶν ἀπέβη ὁ νέος Πατριάρχης Ἰωσήφ α΄. (1267—1274), διότι οὗτος ἔλυσε τὸν ἀφορισμὸν τοῦ Βασιλέως Μιχαὴλ Παλαιολόγου. Τὴν διάστασιν ἐπηύξησεν ἡ ἐπέμβασις τῶν μοναχῶν ἐκείνων, οἵτινες μὴ ἀναγνωρίζαντες τὸν νέον Πατριάρχην περιήρχοντο «σακκοφοροῦντες» καὶ ρακένδυτοι τὰς λαϊκὰς τάξεις καὶ τὰς ἀγροτικὰς περιφερείας, κηρύσσοντες μεμολυσμένην δῆθεν τὴν ἐπίσημον Ἐκκλησίαν καὶ συνιστῶντες τὴν ἀποχὴν ἀπὸ πάσης σχέσεως καὶ κοινωνίας πρὸς τοὺς ἀντιθέτους, ἀπὸ πάσης ἱεροπραξίας τῶν μὴ Ἀρσενιατῶν κληρικῶν. Ὁργανωτῆς τῆς μοναχικῆς ἐκείνης κινήσεως, ἥτις ἐπὶ μακρὸν ἔτρομοκράτησε τὰς λαϊκὰς τάξεις, ὑπῆρξεν ὁ μοναχὸς Ὑάκινθος. Ἐπικολούθησεν ἡ ἐκ τῶν ἐνωτικῶν ἀποπειρῶν τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ἀναστάσις τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ Ἰωσήφ, ἀλλὰ τὸ σχίσμα ὑφίστατο ἐπὶ μακρόν. Καίτοι δὲ ὁ Ἰωσήφ ἀνεδείχθη σπουδαῖος ἀγωνιστῆς τῆς ὀρθοδοξίας κατὰ τῶν λατινοφρόνων, καὶ ὡς τοιοῦτος ἐπανῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ἐπὶ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου (Δεκ. 1282), ἐν τούτοις ἀπεκρούετο ὑπὸ τῶν Ἀρσενιατῶν, οὕτω δὲ τὸ σχίσμα παρεξετάθη καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰωσήφ μέχρι τοῦ 1310.

Ὁ κ. Σ. ἀναλύων διὰ μακρῶν τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Πισιδίας Μακαρίου πρὸς τὸν Θεσσαλονίκης Μανουὴλ τὸν Δισύπατον, ἐξετάζει διαφόρους λεπτομερείας τοῦ σχίσματος τῶν Ἀρσενιατῶν καὶ τῆς καταφορᾶς αὐτῶν κατὰ τοῦ Ἰωσήφ καὶ ἰδίως τὸ ζήτημα περὶ τοῦ ἂν πράγματι ὁ Ἰωσήφ εἶχεν ἀφορισθεῖ ὑπὸ τοῦ Ἀρσενίου. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Ἀρσένιος ρητῶς λέγει ἐν τῇ διαθήκῃ του, παραπονούμενος κατὰ τοῦ Βασιλέως Μιχαὴλ Παλαιολόγου *καὶ ὃν εἶχον προαφορισμένον εἰς τὸν θρόνον μου ἐκάθισε* (Πατρ. Migne 140, 956), ἀλλ' ἡ γνησιότης τῆς διαθήκης ἠμφισβητήθη σοβαρῶς, διότι ἔλειπεν ἡ ὑπογραφή τοῦ Ἀρσενίου. Ὁ Γεώργιος Παχυμέρης, ὅστις εἶναι ἡ κυρία πηγὴ τῆς θλιβερᾶς ἱστορίας τοῦ σχίσματος, θεωρεῖ τὴν περὶ ἀφορισμοῦ πληροφορίαν ὡς ἀπλῆν φήμην: «ὡς ἔλεγον» (Ἱστοριῶν λογ. δ' ζ'. ἔκδ. Bonn, I, 315 II, 83). Καὶ ὁ Μακάριος Πισιδίας κατὰ τὸν αὐτὸν περιπου τρόπον ἐκφράζεται ἐν τῇ πρὸς τὸν Θεσσαλονίκης Μανουὴλ ἐπιστολῇ: «αἰρεῖ δὲ καὶ λόγος παρὰ πολλοῖς». Ὁ δὲ Βασιλεὺς Ἀνδρόνικος, ὁμιλῶν πρὸς τοὺς Ἀρσενιάτας, ἠμφεσβήτησε τὴν ἱστορικότητα

τῆς διαδόσεως περὶ ἀφορισμοῦ. Ὁ κ. Σ. πρὸς συμπλήρωσιν τῆς καλλίστης μελέτης αὐτοῦ ἐδημοσίευσεν τὴν ἀνέκδοτον ἐπιστολὴν τοῦ μοναχοῦ Καλλίστου πρὸς τὸν Θεσσαλονίκης Μανουὴλ Δισύπατον, διὰ σοβαρῶν ἐπιχειρημάτων διατυπώσας τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ὁ μοναχὸς Κάλλιστος εἶναι ὁ γνωστὸς ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικὸς Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθοπούλου. Ἐν τῇ σπουδαιοτάτῃ ταύτῃ ἐπιστολῇ, ἐν ἣ δια μακρῶν ἐκτίθεται τὸ ζήτημα τοῦ Ἀρσενίου, οὐδεμία ἀπολύτως μνεία τοῦ περιφήμου ἀφορισμοῦ τούτου κατὰ τοῦ Ἰωσήφ γίνεται. Ὁ κ. Σ. ὑποθέτει ὅτι ὁ συντάκτης τῆς ἐπιστολῆς ἠγνόει τὸ γεγονός τοῦ ἀφορισμοῦ. Ἄλλ' ἐν τῇ πραγματείᾳ του προσάγει πλείστας ἐνδείξεις. Ἐξ ὧν καταφαίνεται ὅτι δὲν ὑπῆρξεν ἀφορισμός. Ὁ ἴδιος ὁ Ἰωσήφ ἀπέκρουσεν ἄλλως τε ρητῶς τὴν ὑπαρξιν τοιοῦτου ἀφορισμοῦ.

Ὁ αἰδ V. Laurent ἐν βραχεῖα πραγματείᾳ του περὶ τοῦ ἀφορισμοῦ τοῦ Πατριάρχου Ἰωσήφ (L' excommunication du Patriarche Joseph Ier par son prédécesseur Arsène, Ἀνατ. ἐκ τοῦ Byz. Zeitschrift, XXX, 1929-30) ἐδημοσίευσεν ἐκ κωδίκων τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ Πιττάκιον τοῦ Πατριάρχου Ἰωσήφ πρὸς τὸν μοναχὸν Ἰγνάτιον, οὗτινος μνείαν ποιεῖται ὁ Μακάριος Πισιδίας ἐν τῇ πρὸς τὸν Θεσσαλονίκης Μανουὴλ ἐπιστολῇ. Ὁ ἱστορικὸς Παχυμέρης ἐγνώριζεν ὅτι ὁ Πατριάρχης Ἰωσήφ εἶχεν ἀπευθύνει σχετικὴν πρὸς τὸν μοναχὸν Ἰγνάτιον κατὰ τῆς διαδόσεως [περὶ ἀφορισμοῦ διαμαρτυρίαν, ἣτις πιθανῶς εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ V. Laurent δημοσιευόμενον πιττάκιον ἔχον ὡς ἑξῆς :

Πιττάκιον τοῦ πατριάρχου κύρ Ἰωσήφ πρὸς τὸν μετὰ ταῦτα (γεγονότα add.B) Θεσσαλονίκης μητροπολίτην κύρ Ἰγνάτιον, δέσμιον ὄντα τῆνικαῦτα διὰ τὴν λατινικὴν ὑπόθεσιν.

† Τιμιώτατε ἐν ἱερομονάχοις καὶ κατὰ Πνεῦμα ἅγιον ἀγαπητὲ ἀδελφεῖ κύρ Ἰγνάτιε:

Τῷ τιμιωτάτῳ ἐν μοναχοῖς κύρ Γερμανῷ εἶπεν ἡ σὴ τιμιότης ὅτι διασταγμὸν ἔχει ἐπὶ τῷ διαφημιζομένῳ ἀφορισμῷ τῷ γεγονότι, ὡς λέγουσιν οἱ τοῦτο κηρύσσοντες, παρὰ τοῦ μακαρίου ἐκείνου καὶ ἀγιωτάτου πατριάρχου κύρ Ἀρσενίου εἰς ἐμέ. ἔγωγε οὖν, ἀλλοτρώπως οὐ δύναμαι πληροφορησαί τοις τοῦτο διαφημιζουσιν, εἰ μὴ ἐν τῷ ἀγίῳ Θεῷ καὶ τῇ ἐμῇ συνειδήσει· εἰ οὖν σύνοιδα ἐμαυτῷ ἀφορισθῆναι πώποτε παρὰ τοῦ δηλωθέντος πατριάρχου Ἀρσενίου, καὶ καταφρονητῆς ἐγενόμην τοῦ φρικωδεστάτου τοιοῦτου ἀφορισμοῦ, ἔξω ἂν πέσοιμι τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς δόξης αὐτοῦ· εἰ δὲ ἀθῶός εἰμι ἀπὸ τούτου, καθὼς καὶ εἰμι, διὰ τῆς

χάριτος τοῦ Θεοῦ, ἕλεως γένοιτο ὁ Κύριος τοῖς τοῦτο διὰ κακίαν καὶ φθόνον διακηρυκεύουσιν· εἰ οὖν πιστεύετε ὅτι ὀρθόδοξός εἰμι χριστιανός διὰ χάριτος τοῦ Θεοῦ, πιστεύσατε ὅτι οὐδὲ τοῦ ἀφορισμοῦ ἐμελλον καταφρονῆσαι, εἰ ἐγένετο εἰς ἐμέ· εἰ δ' οὖν οἴδατε ὑμεῖς· ἐγὼ γὰρ ἅπαξ ἀνέθηκα ἑμαυτὸν τῷ ἁγίῳ Θεῷ καὶ τὰ κατ' ἐμοῦ ἀδίκως λαλούμενα ἐν τῇ ἀδεκάστῳ κρίσει αὐτοῦ· ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ εἴη μετὰ τῆς σῆς τιμότητος.

† Τὸ παρὸν πιττάκιον ἐκβληθὲν τοῦ πατριαρχείου διὰ τὴν καλὴν ὁμολογίαν πρὸς τὸν εἰρημένον κύρ' Ἰγνάτιον ἔγραψεν δέσμιον ὄντα καὶ αὐτὸν διὰ ταύτην.

† δέσμιος ὢν ὁ πατριάρχης κύρ' Ἰωσήφ πρὸς δέσμιον τὰ παρόντα γέγραψεν.

Μετὰ τὴν ἀπερίφραστον καὶ κατηγορηματικὴν δήλωσιν ταύτην τοῦ Πατριάρχου Ἰωσήφ, εὐλαβέστατα ἐκφραζομένου περὶ τοῦ προκατόχου αὐτοῦ Ἀρσενίου, οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι τὰ περὶ ἀφορισμοῦ προήρχοντο ἐκ διαδόσεων τῶν Ἀρσενιατῶν, καίτοι οὗτοι καὶ ἄλλας εἶχον αἰτιάσεις κατὰ τοῦ Ἰωσήφ. Ἡ περὶ ἀφορισμοῦ διάδοσις ἐφαντίζε τὸν λαόν, ὅστις ὑπὸ τῶν Ἀρσενιατῶν μοναχῶν παρεπίθετο ἵνα πιστεύῃ ὅτι διὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Πατριάρχου Ἰωσήφ μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Ἀρσενίου ἐμολύνθη ἡ Ἐκκλησία καὶ ἐξηφανίσθη ἡ ὀρθοδοξία. Ὁ κ. Σ. λῖαν ὀρθῶς ἐκτιμήσας τὴν ἱστορικὴν σημασίαν καὶ ἀξίαν ὡς πηγῶν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Μακαρίου Πισιδίας καὶ τοῦ μοναχοῦ Καλλίστου πρὸς τὸν Θεσσαλονίκης Μανουὴλ Δισύπατον, παρέσχεν ἀπικριβωμένην εἰκόνα τῆς ἐκ τοῦ σχίσματος τῶν Ἀρσενιατῶν προξενηθείσης ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀνωμαλίας. Ἐντεῦθεν ἡ πραγματεία αὐτοῦ ἀπέβη πολυτιμοτάτη συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ σχίσματος τῶν Ἀρσενιατῶν.

X.

*Erich Caspar, Geschichte des Papstums von den Anfängen bis zur Höhe der Weltherrschaft. Erster Band. Römische Kirche und Imperium Romanum, Tübingen (J. C. Mohr) 1930, p. 633+XV.*

Ὁ πρῶτος οὗτος τόμος τῆς εὐρείας ἱστορίας τοῦ Παπισμοῦ περιλαμβάνει τὴν μέχρι τοῦ Λέοντος α' περίοδον, ἥτοι τὴν περίοδον τῆς πρώτης ἀρχῆς καὶ γενέσεως τῆς ἰδέας τοῦ Παπισμοῦ. Ὁ σ. παρατηρεῖ ὅτι τὸ ἐν τῷ θόλῳ τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγ. Πέτρου ἐν Ρώμῃ ἀναγεγραμμέ-

νον χωρίον «Σὺ εἶ Πέτρος καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρῳ οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν καὶ δώσω σοὶ τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν» (Ματθ. 16,18) ζητεῖ νὰ δείξῃ ὅτι μετὰ τῶν λέξεων ἐκείνων τοῦ Σωτῆρος ἤρξατο ἡ ἱστορία τοῦ Παπισμοῦ Ἄλλ' ἡ ἀληθής, λέγει, ἱστορία δὲν δύναται νὰ συνδέσῃ τὸν Παπισμὸν μετὰ τοῦ χωρίου τούτου. Διότι καὶ κατ' αὐτὰς τὰς ρωμαϊκὰς ἐκκλησιαστικὰς πηγὰς προκύπτει τὸ πρῶτον κατὰ τὰ μέσα τοῦ γ' αἰῶνος, μετὰ δὲ τὴν ἐξύψωσιν αὐτοῦ κατὰ τὸν δ' αἰῶνα γίνεται προσπάθεια δικαιολογίας αὐτοῦ διὰ τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ὡσαύτως ἡ ἱστορία τοῦ Παπισμοῦ δὲν ἤρξατο μετὰ τοῦ προσώπου τοῦ Ἁπ. Πέτρου διότι μόλις κατὰ τὸν δ' αἰῶνα παρουσίασαν τοῦτον μεταγενέστεραι παραδόσεις ἰδρυτὴν τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας Ρώμης καὶ Ἐπίσκοπον αὐτῆς. Κατὰ τὸν Εἰρηναῖον ὁ Πέτρος καὶ ὁ Παῦλος ἰδρυσαν τὴν Ἐκκλησίαν Ρώμης. Ὁ κ. Caspar φρονεῖ ὅτι πρῶτος ὁ Κυπριανὸς Καρχηδόνος (†258) συνέδεσε τὸ χωρίον Ματθ 16,18 μετὰ τῆς ἔδρας τοῦ Ἁπ. Πέτρου (Cathedra Petri). Ἄλλ' ἤδη ὁ Η. Koch ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ «Cyprian und der römische Primat» (1910) εἶχεν ἀποκρούσει τοιαύτην γνώμην. Διὰ νεωτέρας δὲ πραγματείας «Cathedra Petri. Neue Untersuchungen über die Anfänge der Primatlehre» (1930) ἐπανελθὼν εἰς τὸ ζήτημα, διὰ λεπτομερεστάτης ἐρεῦνης ἀπέδειξεν ἐναντίον τοῦ Caspar ὅτι ὁ Κυπριανός, διαπρεπέστατος ἐκκλησιαστικὸς ἀνὴρ καὶ συγγραφεὺς τοῦ γ' αἰῶνος, διέβλεπεν ἐν τῷ χωρίῳ Ματθ. 16,18 οὐχὶ τὴν ἰδρυσιν τοῦ παπικοῦ πρωτείου, ἀλλὰ τὴν ἐν πᾶσι τοῖς Ἐπισκόποις ἄνευ διακρίσεως ἐναρμόκωσιν τοῦ Ἐπισκοπάτου, τὴν καθίδρυσιν τῆς Ἱεραρχίας. Ἡ ἰδέα τοῦ παπικοῦ πρωτείου ἦτο ξένη πρὸς αὐτόν. Ὁμοίως ἦτο ξένη ἡ ἰδέα αὕτη καὶ πρὸς τὸν Εἰρηναῖον, τὸν Ἰουστίνον, τὸν Πολύκαρπον. Ἐπομένως κατέληξεν ὁ Koch εἰς τὸ ὀρθότατον συμπέρασμα «Die Kirche des 3. Jahrhunderts kennt eben nur ein Mt. 16,18 geschaffenes Bischofsamt, ein «Papstum» kennt sie nicht».

Παρακολουθῶν ὁ κ. Caspar τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἐν οἷς ἐξεδηλώθη ἡ ἰδέα τοῦ παπικοῦ Πρωτείου υποδεικνύει τὴν βαθμιαίαν θεωρητικὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀποκορύφωσιν ἐπὶ Λέοντος α' καὶ ἀναίρεσιν ἐνιαχοῦ ἐσφαλμένας γνώμας τῶν λατίνων θεολόγων καὶ ἰδίως τοῦ Batiffol, ὅστις διὰ σειρᾶς πραγματειῶν ἠγωνίσθη ν' ἀποδείξῃ ὅτι τὸ Πρωτεῖον ὑφίστατο ἀπὸ τῶν πρῶτων τῆς Ἐκκλησίας ἡμερῶν καὶ νὰ ἐξηγήσῃ πάντα τὰ γεγονότα διὰ τοῦ Πρωτείου. Ἄλλὰ καὶ ὁ κ. Caspar διαβλέπει Πρωτεῖον ἐκεῖ ἔνθα δὲν ὑπάρχει. Διαφεύγει αὐτὸν τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἐπίσκοπος Ρώμης ὡς «πρωτόθρονος» ἐπίσκοπος κατεῖχεν ἐν τῇ καθόλου Ἐκκλησίᾳ θέσιν διακεκριμένην, ἀλλὰ δὲν διώκει τὴν Ἐκκλησίαν. Ἐκτίθησι τὰ γεγονότα ἐκεῖνα ἐν αἷς ἐμφανίζεται ἡ τάσις ἀπλῶς τῶν Ἐπισκόπων Ρώμης ὅπως προαγάγωσι τὴν ἰδέαν τοῦ Πρωτείου, ἀλλὰ παρατρέχει γεγονότα, ἅτινα ἀναιροῦσι τὴν ἰδέαν ταύτην, παρατρέχει ἰδίως τὴν ἐξέτασιν τῶν θεμελιωδῶν βάσεων τῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὰς πρὸς αὐτὴν σχετικὰ διατάξεις τῶν κανόνων. Οὐχ ἦττον καὶ ἐκ τῆς ἐκθέσεως αὐτοῦ προκύπτει, ὅτι, παρὰ τὴν ἐμ-

μονον τῶν Ἐπισκόπων Ρώμης ἀπὸ τοῦ δ' ἰδία αἰῶνος καὶ ἐξῆς τάσιν, ἢ Ἐκκλησία δὲν ἀνεγνώρισε κεφαλὴν καὶ κυβερνήτην ἐαυτῆς τὸν Ἐπίσκοπον Ρώμης, δὲν ἐξήρτησε τὴν ζωὴν αὐτῆς ἐκ τῶν ἀποφάσεων τῶν Ἐπισκόπων Ρώμης.

X

*Marc le Diacre Vie de Porphyre évêque de Gaza, texte établi traduit et commenté par Henri Grégoire et A. M. Kugener, Paris (Société de l'édition «Les Belles Lettres») 1930.*

Ὁρθῶς παρατηροῦσιν οἱ ἐκδόται τοῦ λαμπροῦ τούτου μνημείουτῆς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας, τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Ἐπισκόπου Γάζης Πορφυρίου ὑπὸ Διακόνου Μάρκου, οὗ δύναται νὰ προκαλέσῃ ἐκκληξιν τὸ μῆκος τῆς Εἰσαγωγῆς καὶ ἡ πληθὺς τῶν Σχολίων ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ὀλίγας σελίδας τοῦ δημοσιευομένου ὑπ' αὐτῶν κειμένου. Διότι τοῦτο προβάλλει πλεῖστα καὶ δυσεπίλυτα φιλολογικά, ἱστορικά προβλήματα. Ἡ Εἰσαγωγή εἶναι ἀφιερωμένη εἰς τὴν ἔρευναν τῆς αὐθεντικότητος τοῦ κειμένου, τοῦ συγγραφέως καὶ τῶν ἐν αὐτῷ μνημονευομένων προσώπων καὶ πραγμάτων, εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν σωζομένων χειρογράφων τοῦ κειμένου, τῶν ἐκδόσεων καὶ τῶν ἐπ' αὐτοῦ παρατηρήσεων τῶν προγενεστέρων καὶ εἰς τὰς πηγάς, ὧν χρῆσιν ἐποιήσατο ὁ Μάρκος. Ἡ ἀναντίρρηση ἱστορικότητος καὶ ἡ αὐθεντία τῶν προσώπων καὶ τῶν γεγονότων τῶν ἐμφανιζομένων ἐν τῷ «Βίῳ», καθίστανται ἔτι μᾶλλον ἐκδηλοὶ διὰ τῶν παρατηρήσεων τῶν σοφῶν ἐκδοτῶν καὶ διὰ τοῦτο ἔτι μείζονα προκαλοῦσιν ἐκκληξιν ἐπιφυλάξεις τινὲς αὐτῶν καὶ ἀπροσδόκητοι ἀμφιβολίαι.

Οὕτω δὲ προκειμένου περὶ τοῦ βιογραφουμένου προσώπου τοῦ ἁγ. Πορφυρίου, Ἐπισκόπου Γάζης, σημειοῦται ὅτι οὗτος ἠδύνατο νὰ καταταχθῇ εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἁγίων ἐκείνων οἵτινες οὐδέποτε ὑπῆρξαν («qui n' ont jamais existé»). Διότι οὐδὲν κείμενον ἀνεξάρτητον τοῦ ὑπὸ τοῦ Μάρκου συνταχθέντος «Βίου» μνημονεύει αὐτοῦ, οὐδὲν διετήρησε τὸ ἐλάχιστον ἴχνος τῶν σχετικῶν γεγονότων, ἐκτὸς τῶν προσώπων τῆς Αὐτοκρατορικῆς Αὐλῆς καὶ τοῦ ἁγ. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, οὐδεμία προσωπικότης, τεθεῖσα ὑπὸ τοῦ Μάρκου ἐπὶ τῆς σκηνῆς, εἶναι ἀκριβῶς ἱστορικῆ, οὐδαμῶν γίνεται μνεῖα τῆς ἐν Γάζῃ ἰδρυθείσης Εὐδοξιανῆς ἐκκλησίας. Ἀντιθέτως πρὸς τὰς ἀπροσδοκίτους τούτας ἐπιφυλάξεις, παρέχεται ἐφεξῆς ἡ βεβαίωσις ὅτι ὁ Μάρκος τὴν σχετικὴν πρὸς τὸν θάνατον τοῦ Πορφυρίου διατύπωσιν, κατὰ τὸ ἐν χρῆσει ἐν Γάζῃ ἡμερολόγιον γενομένην, ἐδανείσθη ἐξ ἐπιγραφικοῦ μνημείου, εὐρεθέντος ἐν Γάζῃ καὶ ἐπὶ πλέον ἐν τῇ ἐν Διοσπόλει Συνόδῳ τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 415, ἧς προήδρυσεν ὁ μητροπολίτης τῆς Καισαρείας Εὐλόγιος καὶ ἐν ἧ παρεκάθησαν μόνον Παλαιστῖνοι Ἐπίσκοποι δύο ἐξ αὐτῶν ἔφερον τὸ ὄνομα τοῦ Πορφυρίου. Ὁ εἰς οὗτων ὑπῆρξεν ὁ Γάζης Πορφυρίος. Τὸ δὲ γεγονός τῆς καταστροφῆς τοῦ «Μαργείου» πιστοποιεῖται ὑπὸ δύο χωρίων τοῦ Ἰερωνύμου ἀναγομένων εἰς τὰ ἔτη 400—401, 408—410 Ἐν τῷ πρώτῳ γίνεται

μεία τῆς ταυτοχρόνου σχεδὸν καταστροφῆς τοῦ Σεραπειῦ τοῦ Ἀλεξανδρείας «jam et Aegyptius Serapis Christianus factus est, Marnas Gazae luget inclusus et eversionem templi jugiter pertimescit» Ἐν τῷ δευτέρῳ δὲ τῶν χωρίων, «Serapium Alexandriae et Marnae templum Gazae in Ecclesias Domini surexerrunt» ὑποδηλοῦται σαφῶς ἡ Εὐδοξιανὴ Ἐκκλησία. ἐπομένως ἡ ἐπιφύλαξις τῶν ἐκδοτῶν τοῦ Βίου τοῦ ἁγ. Πορφυρίου εἶναι ἀβάσιμος. Προσθέτουσι δὲ οἱ ἴδιοι ὅτι ἡ μνημονευομένη ὑπὸ τοῦ Μάρκου «Παλαιὰ Ἐκκλησία», ἦν ἴδρυσεν ὁ Ἀσκληπᾶς, ἀναφέρεται καὶ ὑπὸ τοῦ Χοριζίου. Περὶ δὲ τοῦ Ἀσκληπᾶ Ἐπισκόπου Γάζης ὑπάρχουσι πλείους ἱστορικαὶ μαρτυρίαι, πρὸς ἃς συμφωνεῖ ἡ τοῦ Μάρκου ἀφήγησις. Προκειμένου ὡσαύτως περὶ τοῦ Ἀμαντίου τοῦ κουβικουλαρίου τῆς Βασιλίσσης προσάγονται καὶ περὶ αὐτοῦ τεκμήρια ὑπάρξεως παρὰ τῶν ἐκδοτῶν τοῦ «Βίου», σημειοῦται δὲ ὑπ' αὐτῶν ὅτι ἐκτὸς τῆς ἱστορικότητος τῶν μνημονευομένων ἐν τῷ «Βίῳ» ἑτέρων συγχρόνων προσώπων, ἐξαιρέσει τοῦ Ἐπισκόπου μόνον Ἱεροσολύμων Πραυλίου, σημειωθέντος ἀντὶ τοῦ Ἰωάννου Ἱεροσολύμων, πᾶσαι αἱ ἐν τῷ «Βίῳ» λειτουργικαί, ἑορτολογικαὶ πρακτικαὶ ἀσκητικαὶ εἰδήσεις δύνανται νὰ ἐπιβεβαιωθῶσιν ὑπὸ τῶν μνημείων τοῦ δ' αἰῶνος. Ὁ Μᾶρκος οὐδεμίαν μείαν πιεῖται τῶν «Χριστολογικῶν» ἐρίδων, οὐδὲ τῆς ἑορτῆς τῶν Χριστουγέννων κατὰ τὴν 25 Δεκεμβρίου (κεχωρισμένως τῆς ἑορτῆς τῆς Ἐπιφανείας, 6 Ἰανουαρίου) διότι τὸ ἔργον αὐτοῦ εἶνε προγενέστερον. Ἡ ἑορτὴ αὕτη τῶν Χριστουγέννων μόλις περὶ τὰ μέσα τοῦ ε'. αἰῶνος ἐπεκράτησεν ἐν Ἱεροσολύμοις. Προστίθεται ὡσαύτως ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν τοῦ «Βίου», ὅτι οἱ ὄροι οἱ σχετικοὶ πρὸς τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ πολιτικὰ καθιδρύματα, τὰ ἐπίθετα τῶν πρωτοκόλλων, τὰ σχετικὰ πρὸς τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα, εὔρηται ἐν ἀπολύτῳ συμφωνίᾳ πρὸς τὴν ἐποχὴν, εἰς ἣν τὸ ἔργον ἀνάγεται. Ὁ «Βίος» περιλαμβάνεται ἐν ὠρισμένῳ ἱστορικῷ πλαισίῳ οὐδεμία δὲ λειτουργικὴ λεπτομέρεια, οὐδεμία θεολογικὴ ἔνδειξις τοῦ μνημείου τούτου δὲν ἐπιτρέπει ν' ἀναζητῆ οὔτε εἰς τὸν στ'. αἰῶνα οὔτε καὶ εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ ε'. αἰῶνος. Τὰ πρόσωπα τοῦ «Βίου», ἐμφανίζονται ὑπὸ τύπον αὐστηρῶς ἱστορικόν Ὁ Ἀρκάδιος ὁμοιάζει καταπληκτικῶς πρὸς τὰς εἰκόνας αὐτοῦ ἅς ἀλλαχόθεν ἔχομεν. Ἡ Εὐδοξία εἶναι ἀκριβῶς ὁμοία πρὸς τὴν Εὐδοξίαν τὴν γνωστὴν ἐκ πληθῆος μαρτυριῶν πρώτης τάξεως. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης Χρυσόστομος ἀναπαρίσταται μετὰ καταπληκτικῆς ἀκριβείας.

Οἱ ἐκδόται τοῦ «Βίου» ἀσχολοῦνται εἰδικῶς περὶ τὴν ἐπίλυσιν τῶν παρουσιαζομένων δυσχερειῶν πρὸς καθορισμὸν τῶν ἀναφερομένων ὑπὸ τοῦ Μάρκου χρονολογικῶν ἐνδείξεων Προκειμένου δὲ περὶ τῶν πηγῶν, ἃς μετεχειρίσθη ὁ συγγραφεὺς τοῦ «Βίου», φρονοῦσιν ὅτι οὗτος πολλὰ ἐδανείσθη ἐκ τῆς «Φιλοθέου ἱστορίας» τοῦ Θεοδωρήτου Κύρου. Πράγματι δὲ προσάγουσιν παράλληλα χωρία, μαρτυροῦντα ἰκανὴν ὁμοιότητα. Ἀλλὰ πρόκειται περὶ ὁμοιότητος κοινῶν τόπων καὶ ἐκφράσεων, (ἰδίως τοῦ προλόγου) οὐ: ἀμόφτεροι οἱ συγγραφεῖς ἠδύνατο ν' ἀρυσθῶσιν ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς, ἐπομένως δὲν δύνανται νὰ

λεχθῆ μετὰ βεβαιότητος ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ «Βίου» ἐδανείσθη παρὰ τοῦ Θεοδωρήτου. Ἡ «Φιλόθεος ἱστορία» τούτου συνετάχθη περὶ τὸ ἔτος 444—445, ὡς ἀπέδειξεν ὁ ρώσος Καθηγητῆς Gloubokonskij ἐν τῷ κλασικῷ ἔργῳ περὶ Θεοδωρήτου καὶ ἐπομένως, κατὰ τὴν γνώμην τῶν ἐκδοτῶν τοῦ «Βίου», οὗτος συνετάχθη περὶ τὸ 450, ὅτε ἦτο ἑκατοντούτης ὁ Διάκονος Μᾶρκος, ὅθεν προστίθεται νέα ἀμφιβολία περὶ τοῦ ἐὰν ὁ Μᾶρκος ὑπῆρξεν ὁ πραγματικὸς συγγραφεὺς τοῦ «Βίου». Ἡ ἀμφιβολία αὕτη εἶναι τελείως ἀδικαιολόγητος, οὐχὶ μόνον διότι ὡς εἴπομεν, δὲν εἶναι ἀπολύτως βέβαιον ὅτι ὁ τοῦ «Βίου» συγγραφεὺς ἐδανείσθη παρὰ τοῦ Θεοδωρήτου, ἀλλὰ καὶ διότι ὁ Μᾶρκος ἦτο τότε νεώτερος. Ὁ Μᾶρκος ἐγνωρίσθη τὸ πρῶτον μετὰ τοῦ Πορφυρίου δύο—τρία ἔτη πρὸ τῆς χειροτονίας αὐτοῦ εἰς Πρεσβύτερον, ὅτε ὁ Πορφύριος ἦγε τὸ 45 ἔτος περίπου τῆς ἡλικίας αὐτοῦ, «ἦν δὲ ὁ μακάριος Πορφύριος ὅτε τὴν χειροτονίαν ἔλαβεν ὡς ἑτῶν τεσσαράκοντα πέντε». Δεδομένου δὲ ὅτι ὁ Πορφύριος διετέλεσε Πρεσβύτερος μὲν ἐπὶ τριετίαν Ἐπίσκοπος δὲ ἐπὶ εἰκοσιπενταετίαν περίπου (24 ἔτη, 11 μῆνες 8 ἡμέρας), ἀποθανὼν τῷ 420, ὅτι κατὰ τὴν πρώτην γνωρίμην μετὰ τοῦ Πορφυρίου ὁ Μᾶρκος εἶχε διατρίψει πολὺν ἐν τοῖς Ἁγίοις τόποις χρόνον τρεφόμενος ἐκ τοῦ ἐργοχείρου αὐτοῦ, ἦτο δὲ «καλλιγράφος», ἦτοι ἀντιγραφεὺς χειρογράφων, ὅτι ἀνέλαβε σπουδαίαν ἀποστολὴν εἰς Θεσσαλονικὴν παρακληθεὶς ὑπὸ τοῦ Πορφυρίου καὶ ὅτι μετὰ παραδόσιν ὀλίγων ἐτῶν ἐχειροτονήθη Διάκονος, δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι κατὰ τὸν θάνατον τοῦ ἁγ. Πορφυρίου ἦτο πεντηκοντούτης καὶ ὅτι κατὰ τὴν συγγραφὴν τῆς «Φιλοθέου Ἱστορίας» τοῦ Θεοδωρήτου ἦγε τὸ 74 περίπου ἔτος τῆς ἡλικίας του. Οὐχὶ δ' ἐν τοιαύτῃ ἡλικίᾳ ἀλλὰ καὶ πέραν αὐτῆς ἠδύνατο νὰ συγγράψῃ τὸν «Βίον», ἀνήρ, ἄλλως τε, ἡσκημένος περὶ τὸ γράφειν.

Ἡ ὑπόθεσις ὅμως περὶ τῆς συγγραφῆς τοῦ «Βίου» τόσον βραδέως, προαγομένη μόνον χάριν τῆς ὑποστηρίξεως τῆς θεωρίας περὶ δανεισμοῦ τοῦ συγγραφέως τοῦ «Βίου» ἐκ τῆς Φιλοθέου Ἱστορίας, προσκρούει εἰς τὴν ἐντύπωσιν, ἣν ἀποκομίζει τις ἀναγινώσκων τὸν «Βίον». Ὁ συντάξας αὐτὸν Μᾶρκος εἶχε πρόσφατα τὰ πρόσωπα καὶ τὰ γεγονότα ὧν αὐτόπτης καὶ αὐτήκοος ἐγένετο μάρτυς. Ὅθεν δέον νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸν «Βίον» συνέταξεν εὐθύς μετὰ τὸ 420. Θὰ ἦτο ἄλλως ὄλως ἀδικαιολόγητον ν' ἀναμείνῃ εἰκοσιπενταετίαν ὄλην ὅπως συγγράψῃ τὸν «Βίον» τοῦ προσφιλεστάτου αὐτῷ ἁγίου Πορφυρίου.

Μετὰ τὴν μακρὰν καὶ σπουδαιοτάτην Εἰσγωγήν ἐπακολουθεῖ τὸ κείμενον, ὁ Βίος τοῦ Πορφυρίου. Ἀναμφιβόλως τοῦτο εἶναι ἐκ τῶν ὠραιότερων μνημείων τῆς ἐκκλησ. φιλολογίας τῶν ἀρχῶν τοῦ ε' αἰῶνος. Ὁ συγγραφεὺς αὐτοῦ, σύγχρονος καὶ αὐτόπτης τῶν προσώπων καὶ τῶν γεγονότων, παρέχει ζωηροτάτην εἰκόνα τῆς μεταξὺ Χριστιανισμοῦ καὶ Ἑθνισμοῦ πάλης, ὡς κύριον θέμα ἔχων τὴν καταστροφὴν τοῦ Μαρνείου, περιγράφει τὴν πόλιν Γάζαν, παρέχει πολυτίμους πληροφορίας περὶ τῶν οἰκῶν καὶ πλατειῶν αὐτῆς, τῶν κατοικῶν, τῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων, τοῦ ἡμερολογίου, (ἦτο δ' ἐν χρήσει ἐν Γάζῃ τὸ Αἴγυπτια-



κόν), τῆς διοικήσεως αὐτῆς, ὡσαύτως περὶ τῆς Βασιλικῆς Αὐλῆς ΚΠόλεως καὶ περὶ τῶν ἱερῶν Προσκυνημάτων τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀναγράφων τοὺς ναοὺς καὶ τὰ μνημεῖα ὡς καὶ ἀλλαχόθεν εἶναι γνωστά. Καὶ ταῦτα ἐν ὕφει ἀφελεστάτῳ καὶ παραστατικωτάτῳ, καθιστῶντι εὐχάριστον καὶ ἐπαγωγὸν τὴν ἀνάγνωσιν. Τὸ κείμενον συνοδεύεται ὑπὸ γαλλικῆς μεταφράσεως μετὰ ὑποσημειώσεων ἐπεξηγηματικῶν καὶ ἐπισημειώσεων συμπληρωματικῶν ἐν αἷς παρέχονται πλεῖστοι ἱστορικαὶ καὶ φιλολογικαὶ διασαφήσεις, παρατίθεται δ' ἐν ἑλεί πίναξ ὀνομάτων.

## X.

*Sophie Antoniadés*, docteur ès lettres de l' Université de Paris, professeur à l' Université de Leyde: L' É v a n g i l e d e L u c. Esquisse de grammaire et de style. Paris, Société d' édition «Les Belles Lettres», 1930 (Collection de l' Institut Néo-Hellénique de l' Université de Paris; Fascicule 7).

Τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ τρίτου εὐαγγελιστοῦ, ἔνεκα τῆς ἰδιότητος αὐτοῦ φιλολογικῆς κυρίως ὕφης, προσεῖλκυσεν ἰδιαιτέρως τὴν προσοχὴν τῶν θεολόγων καὶ τῶν φιλολόγων, καίτοι δὲ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ καὶ τὸ ὕφος πολλαχῶς ἐξητάσθησαν, ἐκ τῆς ὑπ' ὄψιν μονογραφίας προκύπτει ὅτι δὲν ἐξηγητήθη ἔτι ἡ φιλολογικὴ αὐτοῦ ἔρευνα ἰδίως ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν συσχέτισιν τῆς γλώσσης τοῦ Λουκᾶ πρὸς τὴν μεταγενεστέραν ἑλληνικὴν. Τὸ γεγονός ὅτι πολλῶν μὲν χωρίων τῆς ΚΔ ἡ ἐξήγησις ἐπιτυγχάνεται μόνον διὰ τῆς συσχέτισεως τῆς γλώσσης αὐτῆς πρὸς τὴν νεώτεραν ἑλληνικὴν, αἱ δὲ εἰδικαὶ περὶ ἐκάστου β βλίου τῆς ΚΔ μονογραφίαι συντελοῦσιν εἰς τὴν πληρεστέραν κατάληψιν καὶ τῶν γενικωτέρων τοῦ ὅλου κανόνος αὐτῆς προβλημάτων, ὡς καὶ ἡ συνεξέτασις τοῦ γενικοῦ συνοπτικοῦ προβλήματος μετὰ τοῦ παρ' Ἑλλήσιν ἀνέκαθεν περιλαλήτου «γλωσσικοῦ ζητήματος» ἤγαγον τὴν σ. εἰς τὴν διὰ τῆς μονογραφίας ταύτης ἐπιμελεστέραν καὶ συνολικωτέραν φιλολογικὴν ἔρευναν τοῦ τρίτου Εὐαγγελίου, τὰ πορίσματα τῆς ὁποίας εἶνε λίαν ἐνδιαφέροντα.

Τὸ ὅλον ἔργον εἶνε διηρημένον εἰς τέσσαρα μέρη. Τούτων τὸ μὲν πρῶτον (1—76) ἐξετάζει τὴν μορφολογίαν τῆς γλώσσης τοῦ κειμένου, ἦτοι τὰ κύρια ὀνόματα, τὰ ἰσωνόμα καὶ τὰ ἑθνικὰ ὀνόματα, τὴν χρῆσιν τῶν κλίσεων κατὰ πάντα τὰ γένη, τὰ παραθετικά, τὰ ἀριθμητικά, τὰς ἀνωθυμίας, τὰς ρηματικὰς συζυγίας καὶ διαθέσεις καὶ τὰς ἀνωμαλίας, τὰ ἐπιρρήματα καὶ τοὺς συνδέσμους· τὸ δὲ δεύτερον (77—119) πραγματεύεται περὶ τοῦ λεξιλογίου τοῦ Εὐαγγελίου, ὅπερ παρατίθεται ὀλόκληρον. Ἐν τῷ τρίτῳ δὲ τῷ καὶ μείζονι μέρει (120—361) ὁ λόγος περὶ τῆς συντάξεως τοῦ κειμένου καθ' ὅλον αὐτῆς· τὸ πλάτος καὶ τὰς λεπτομερείας· τέλος ἐν δ' τῷ τετάρτῳ, τῷ καὶ σπουδαιότερῳ (362—443), παρέχεται ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ ὕφους τοῦ εὐαγγελιστοῦ καὶ δὴ ἐν ἀντιβολῇ πρὸς τὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν, τὴν σύγχρονον νεοελληνικὴν πραγματικότητα καὶ τὸ ὕφος τῶν πρώτων δύο εὐαγγελιστῶν.

Ἡ ἔρευνα τῆς μορφολογίας τῆς γλώσσης τοῦ γ' Εὐαγγελίου ἀπέληξεν εἰς τὰ ἀκόλουθα κύρια πορίσματα ἰδίως ὡς πρὸς τὸ ρῆμα: ὁ ρηματικὸς δυϊκὸς ἠκολούθησε τὴν τύχην τοῦ ὀνομαστικοῦ δυϊκοῦ, ἦτοι ἐξηφανίσθη τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀπαρίμπττον καὶ τὸν μετ' ὀλίγον μέλλοντα: ὁ ὑπερσυντέλικος σπανίζει, ἐνιαχοῦ δ' ἀπαντᾷ ἀναλελυμένως: ἦν γεγραμμένον, ἐληλυθότες ἦσαν σπανιώτατα γίνε-ται σύγχυσις τῶν φωνῶν: ἔγειρε ἀντὶ ἐγείρου, παρατηροῦντο ἀντὶ παρατήρουν· ἡ ἀβεβαιότης τύπων τινῶν προδίδει μεταβατικὸν μορφολογικὸν στάδιον: γαμίσκομαι, (καὶ γαμίζομαι), ἐνδύ(σκ)ομαι, κάθημαι (καὶ καθέζομαι) συχνὴ εἶνε ἡ χοῆσις τῆς καταλήξεως -αν τοῦ γ' πληθ: τοῦ β' ἀορ., συμμεταβαλοῦσα καθ' ἔλξιν καὶ τὰς τοῦ α' καὶ β' πληθ. εἶπαμεν, εἶπατε, εἶπαν· παρατηρεῖται ἐκκόλαψις τοῦ βυζαντινοῦ μέλλοντος: ἔχω βαπτισθῆναι. Διαπιστοῦται ἐπ' ἴσης ὅτι τὸ ρηματολόγιον τοῦ Ακ εἶνε πλουσιώτερον τοῦ τῶν Μθ καὶ Μρ, καὶ ὅτι τὰ εἰς -μι ἀποβαίνουσι παρ' αὐτῶ σπανιώτερα· ἐνῶ δὲ διατηρεῖται ἔτι ἡ ἀποῦσα ἐκ τῶν Μθ καὶ Μρ εὐκτική, ἀπλουστεύεται ὅμως γενικῶς ἡ χοῆσις τοῦ ρήματος, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς ὀλιγότητος τῶν ἀνωμάλων ρημάτων. Γενικῶς εἰπεῖν, ἡ λεκτικὴ μορφολογία πρὸς τῶ Ακ, παρὰ τὰς μεταβολὰς ἃς ὑπέστη, ἐτήρησε τὰ οὐσιώδη αὐτῆς χαρακτηριστικὰ· πλὴν τῆς εὐκτικῆς, ἣτις χρησιμοποιεῖται σπανίως, αἱ λοιπαὶ ἐγκλίσεις ἐτηρήθησαν, τὰ δ' οὐσιαστικά καὶ τὰ ἐπίθετα τηροῦσιν ἔτι καὶ τὰς τρεῖς κλίσεις ὡς καὶ τὰς πέντε πτώσεις.

Ἐξ ἄλλου ἡ μελέτη τοῦ λεξιλογίου ἀπέδειξεν ὅτι ἐκ τῶν ἀπαρτιζουσῶν αὐτὸ 2111 λέξεων 640 μὲν δὲν περιέχονται ἐν τῷ λεξιλογίῳ τῶν Μθ καὶ Μρ, 332 δὲ ἰδιαίτουσι μόνῳ τῷ Ακ ἐκ πάντων τῶν συγγραφέων τῆς ΚΑ, καὶ 61 τυγχάνουσι κοινὰ τῷ γ' Εὐαγγελίῳ καὶ ταῖς Πρξ. Ὁ πλοῦτος οὗτος τῶν λέξεων τοῦ Ακ δὲν ὀφείλεται, κατὰ τὴν σ., εἰς μόνον τὸ ὑπὲρ τοὺς Μθ καὶ Μρ πλεονέκτημα τοῦ Ακ, καθ' ὃ εἶχεν εἰς τὴν διάθεσίν του γινῶσιν τῶν κατὰ τὸν Ἰησοῦν πλουσιωτέραν· ἡ χοῆσις 265 ρημάτων ἐπὶ πλέον τῶν παρὰ τοῖς λοιποῖς συνοπτικοῖς, ἡ συμπάθεια τοῦ Ακ πρὸς τὰ σύνθετα ρήματα, ἅτινα ἐνίοτε χρησιμοποιεῖ ἄνευ ἀνάγκης, ἡ ἀποστροφή πρὸς τὴν λεξικὴν μονοτονίαν καὶ ἡ προσπάθεια τῆς μὴ ταυτολέκτου τῶν αὐτῶν καὶ παρὰ τοῖς Μθ καὶ Μρ ἐκφορᾶς γεγονότων προδίδουσι παρ' αὐτῶ ἔμφυτον καλολογικὴν ὀρπὴν. Ἐκ τῶν ρημάτων τινὰ παρουσιάζουσιν ἰαίτερον ἐνδιαφέρον, οἷον τὰ ἀνατάσσομαι (διήγησιν), λαγχάνω (τοῦ θνημίαι), μετωρίζομαι, ὀμιλῶ, παιδεύω, συναντιλαμβάνομαι, τυγχάνω, χαριτοῦμαι (κεχαριτωμένη). Ὁ Ακ ἐξ ἄλλου χρησιμοποιεῖ 220 ἑλλείποντα ἀπὸ τῶν λοιπῶν δύο συνοπτικῶν οὐσιαστικά, τῶν ὁποίων τὰ μὲν πλεονα προδίδουσι εὐφρᾶ ἐξελληνισιν (Καναταὸς-ἐλληνικός, κῆσπος-φόρος), τὰ δὲ προέλευσιν ἑλληνιστικὴν (εὐεργέτης, σωτήρ), ἄλλα δὲ θαλάσσιον βίον (βάθος, ἰδίως ἡ φράσις ἐπανάγαγε εἰς τὸ βάθος [= ἀνοίξου στὰ βαθειά], ἤχώ, κλύδων) καὶ πλείστα οἰκειότητα πρὸς τὴν ἑλληνικὴν φιλολογίαν καὶ φιλοσοφίαν (ἀγωνία, ἄνοια, γινῶσις, κράτιστος, λῆρος, ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσίῃ, πολίτης, συμφωνία, συνοχή (ἐθνῶν) [=

ἀγωνία], σωτηρία). Τὸ ἱατρικὸν λεξιλόγιον καὶ ἡ ἱατρικὴ φρασιολογία τοῦ Λκ ἐχρησίμευσαν, ὡς γνωστὸν, εἰς τοὺς Hobart καὶ Harnack ὡς ἀποχωρῶντες λόγοι ταυτίσεως τοῦ εὐαγγελιστοῦ πρὸς τὸν «Λουκᾶν τὸν ἱατρὸν» τῆς Κολ. δ' 14· ἀλλ' ἢ σ. ἐπιπαρατηρεῖ ὅτι αἱ ὡς εἰδικοί παρ' Ἰπποκράτει ὄροι θεωρούμενα λέξεις ἀπαντῶσι καὶ παρὰ Πλάτωνι. Ξενοφῶντι καὶ ἄλλοις πολλοῖς, ἡ δὲ διὰ τοῦ παρὰ Λκ ἀνεκάθισεν ὁ νεκρὸς ἐκφραζομένη πρᾶξις δύσκολον, κατὰ τὴν σ., ν' ἀποδοθῆ δι' ἄλλης ἐκφράσεως, ὡς δῆλον καὶ ἐκ τοῦ ἐν Φαίδωνι (60B) πλατωνικοῦ ἀνακαθιζόμενος ἐπὶ τὴν κλίνην καὶ τοῦ ἐν τοῖς Κυνηγετικοῖς Ξενοφωντείου (5.7) Ὁ Λκ χρησιμοποιοεῖ καὶ πλείστας ξένας λέξεις, περιεργον δ' εἶνε ὅτι, παρὰ τὴν ρωμαϊκὴν ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας κυριαρχίαν, τὰ ὄνόματα τῶν νομισμάτων λαμβάνει ἐκ τῆς ἑλληνικῆς νομισματολογίας. Λέξεις τινὲς χρησιμοποιοῦνται ἐν τῇ ἀρχαία αὐτῶν ἐννοίᾳ (εἶδος [=εἶδη, μορφή], ἔξοδος [=ἐπὶ θανάτῳ], χάρις), ἄλλων ἡ ἐννοία εἶνε μεταβεβλημένη (δοχή, πειρασμός, λόγος, ἀποκάλυψις, παρατήρησις, ζωή, αἰών, πρόσωπον, δόξα, δύναμις, κρῖμα, κρίσις, ρῆμα)· ἐκ συγκρίσεως δὲ τοῦ λεξιλογίου τοῦ γ' Εὐαγγελίου πρὸς τὸ λεξικὸν τοῦ Φρυνίχου προκύπτει ὅτι ἡ γλῶσσα τοῦ Λκ δὲν εἶνε πολὺ ἀπομακρυσμένη ἀπὸ τῆς κλασσικῆς· ἀπ' ἐναντίας, ὁ Λκ ἀποδεικνύεται χρησιμοποιοῦν μέγα μέρος τοῦ ἀττικοῦ λεξιλογίου, ἐν τῷ συνόλῳ ἱκανῶς ὁμοιάζων, φέρον εἰπεῖν, πρὸς τὸν Ξενοφῶντα.

Παρὰ ταῦτα, ἡ σ. εὐρίσκει ὅτι καὶ ἡ ἀπλῆ ἔτι κατ' ἀντιβολὴν παραίθεσις κειμένων τοῦ Λκ καὶ τοῦ Ξενοφῶντος ἐμποιεῖ ἀπὸ ἐπόψεως συντάξεως τὴν ἐντύπωσιν μεγάλης μεταξὺ αὐτῶν διαφορᾶς. Ὁ Λκ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς κλασσικούς, καὶ πρὸς αὐτοὺς ἔτι τοὺς ἀπλουτέρους τὴν φράσιν αἰσωπεῖους μύθους, ἐν τῇ ἀφηγήσει χωρεῖ μετὰ τινος βραδυκινεσίας καὶ οἶονεῖ μὲ βήματα ἴσα διὰ φράσεων βραχειῶν καὶ ἀνεξαρτήτων ἀπολύτου σαφηνείας καὶ ἀφελείας περιορίζων τὸ συντακτικὸν του εἰς ὀλιγίστους κανόνας· καὶ ἀποφεύγων τὰς ἐντέχνους ἀρμονικὰς ἀττικὰς κατασκευάς, καίτοι ἐνιαχοῦ προδίδει γινῶσιν μεγάλων τινῶν ἑλλήνων κλασσικῶν λογογράφων. Μεταξὺ τῶν ιδιωτισμῶν τοῦ Λκ ἐπισημαίνεται ἰδιαζόντως τὴν προσοχὴν ἢ κατάχρησις τοῦ καί, ἐν τῷ γ' εὐαγγελιστῇ ἀφθονοῦντος ὑπὲρ πάντας τοὺς λοιποὺς εὐαγγελιστάς. Ἡθέλησάν τινες ν' ἀποδώσωσι τὴν παρατακτικὴν χρῆσιν του συνδέσμου εἰς ἀραμαϊσμόν, ἀλλ' ἢ σ. πολὺ ὀρθῶς φρονεῖ ὅτι ἡ ἐξηγήσις αὐτῆς παρέχεται ὑπ' αὐτῆς ταύτης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐν ἣ ὁ καὶ εἶνε πᾶσι ψυλυσήμαντος καὶ ἐκφραστικώτατος, διὸ καὶ παρὰ πολλοῖς συγγραφεῦσι ἀρχαίοις τε καὶ νεώτεροις, χαρακτηριστικῶς ἐπαναλαμβάνεται (πρβλ. π.χ. Πλάτωνος Ἐπολογία Σωκρ. 29 ε καὶ 32 β. Κ. Παλαμά Ὁ δωδεκάλογος τοῦ γύφτου. Ἀσάλευτη ζωὴ κλ.). Ἡ σ., παραθέτουσα ἀποσπάσματα ἀρχαιοελληνικὰ καὶ νεοελληνικὰ, καὶ δὴ ὀλόκληρον παραμῦθι τῆς ἐκλογῆς Γ.Α. Μέγα (1927) ὑπὸ τὸν τίτλον «ὁ μύλος», παραβάλλει τὰς ἀντιστοιχίους παρ' αὐτοῖς καὶ τῷ Λκ θέσεις τῶν διαφόρων καί, τὸ τμήμα δὲ τοῦτο τοῦ ἔργου (298—316) προκαλεῖ ἰδιάζον ἐνδιαφέρον ὡς πρὸς τὴν διάγνωσιν τῆς φιλολογικῆς θέσεως τοῦ

Λκ ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς συγχρόνους Ἕλληνας συγγραφείς. «Τὸ καθ' ἑλλην τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς γραμματολογίας πολυσήμαντον τοῦτο καὶ προδίδει ἀσφαλῶς, ὡς παρατηρεῖ ἡ σ, ἔνδειαν τινα τῆς γλώσσης. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν παρατήρησιν ταύτην· ἀνὰ τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἠδυνήθη νὰ πλάσῃ λέξεις τινὰς ὁσάκις ἐνόμιζεν ὅτι δι' αὐτῶν θὰ ἠδύνατο ἐπιτυχῶς ν' ἀντικαταστήσῃ τὸν σύνδεσμον. Ἄλλ' ἐν τῇ πολυχρηστίᾳ τοῦ λεξειδίου τούτου δέον νὰ διαγνώσωμεν ἔκφρασιν ποῖα εἶναι τινος ἐπιτοχῆς (— une espèce de réserve —) καθ' ἣν ἡ σ, δι' ὑπαινιγμοῦ μόνον ἐκφράζει ἰδέαν ἣν ἀποφεύγει νὰ φανερώσῃ, ὁπότε ἡ ἀμορφὸς αὕτη λέξις χρησιμοποιεῖται διὰ νὰ κινήσῃ ἀπλῶς τὴν σκέψιν πρὸς ὀρισμένην διεύθυνσιν» (316) Ἡ ἔρευνα τοῦ Λκ ἀπὸ ἐπόψεως συντάξεως ἄγει τὴν σ εἰς τὸν χαρακτηρισμὸν αὐτοῦ ὡς μέσου μεταξὺ τῆς κλασικῆς καὶ τῆς νεοελληνικῆς. Ἡ γλώσσά του δὲν εἶνε κακὴ, δύναται ὅμως νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀνάτικος. Ὁ Λκ πιστότερος τῶν λοιπῶν συγγραφέων τῆς ΚΔ πρὸς τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν παραμένει, ἀλλ' ἅμα καὶ ἐκδηλώσας πραγματικὴν ροπήν πρὸς φραστικὴν ἀπλούστευσιν, σημειοῖ ὀρισμένον στάδιον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, τὸ ὁποῖον ἡ σ, ἐπιτυχῶς καθορίζει ὡς κέντρον κύκλου: ὁ Λκ ἐξ ἴσου ἀπέχει πάντων τῶν ἑλλήνων πεζογράφων· «Ὁ Πλάτων, ἐὰν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀναγνώσῃ σελίδα τινὰ τοῦ Λκ, θὰ ἀνεγνώριζε τὴν ἰδίαν γλώσσαν» οἱ βυζαντινοὶ προθύμως ἐμμήθησαν τὸ ὕφος του· στοιχεῖα δὲ τινα τῆς ἀρχαίας ἀρκοῦσι διὰ τὸν σύγχρονον Ἕλληνα ἵνα ἐξικειωθῇ πρὸς τὸν πεζὸν λόγον τοῦ Λκ». Ἐκ τῆς κατ' ἀντιβολήν πρὸς περικοπὰς ἐκ τοῦ Λκ παραθέσεως κειμένων τῶν τριῶν χαρακτηριστικῶν φάσεων τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἦτοι ἐκ τοῦ Αἰσώπου καὶ τοῦ Πλάτωνος (335—342), εἰτα δὲ ἐκ τοῦ Πλουτάρχου (342), τοῦ Ἐπικτήτου (342, 344—347), καὶ τοῦ Ψελλοῦ (350—351) καὶ μετὰ ταῦτα ἐκ τοῦ Κ. Παπαρηγοπούλου (351—2) καὶ τοῦ Παύλου Νιοβάνου (354—6) ἡ σ, συμπεραίνει ὅτι ἡ γλώσσα τῆς ΚΔ σημειοῖ ἐν στάδιον ὑψίστης σημασίας ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. «Ἡ γλώσσα αὕτη—λέγει—ἦτις ἀνήχθη εἰς τοιαύτην πληρότητα κατὰ τοὺς αἰῶνας ε' καὶ δ' χάρις εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ρητορικὴν, ἀπλουστεύεται περὶ τὸ τέλος τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς, ὁπότε εἶνε τὸσον ὄριμος, ὥστε, ἀπαλλαγεῖσα παντὸς ἐθνικοῦ χαρακτηρισμοῦ, διατηρεῖ ἔτι ἰκανὴν δύναμιν ὥστε νὰ μὴ ὑποστῇ ἀλλοίωσιν ἐκ τῆς ἐπιδράσεως ξένης θρησκείας. Ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης τὸ κείμενον τοῦ Λουκᾶ ἀπομένει τὸ καθ' ἑξοχὴν ἑλληνικόν, παρὰ τὴν ἐν αὐτῷ παρατηρουμένην μίμησιν τῆς ΠΔ. Ἡ γλώσσα αὕτη διατηρήσασα ἐκ τῶν ἀρχαίων αὐτῆς χαρακτηριστικῶν μόνον τὴν ἐνάργειαν καὶ τὴν εὐστροφίαν, ἀποκτᾷ νέαν δρασερότητα ὡς ὄργανον ἐκφράσεως τῶν ἀπλῶν ἰδεῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ· διατηρηθεῖσα δὲ ζηλοτύπως ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ ἐξαιρετικὸν πρότυπον μέτρου κατὰ τοὺς μέσους χρόνους. Ὅταν δὲ ἦλθον οἱ σκληροὶ χρόνοι τῆς δουλείας ἐχρησίμωσαν ὡς θαυμάσιον ὄργανον διατηρήσεως τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐθνικῆς παραδόσεως. Πράγματι, κατὰ τοὺς τέσσαρας αἰῶνας, καθ'

οὗς ὁ ἑλληνικὸς λαός, τελῶν ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν τούρκων ἐκινδύνευε μὴ μόνον νὰ ἴδῃ ἀνακοπτομένην τὴν φυσικὴν του ἐξέλιξιν, ἀλλὰ καὶ νὰ λησμονήσῃ τὴν μακρὰν τ.υ. παράδοσιν, τὸ ἀπλοῦν τῶν εὐαγγελιστῶν ὕψος οὐδένα ἀπεθάρρυνε τῶν ἐπιθυμούντων νὰ εὗρωσι ἐν αὐτῷ τὴν γλῶσσαν τῶν προγόνων καὶ τὴν θρησκευτικὴν παρηγορίαν. Ἐκαστος διόμοιρος, μόλις δυνάμενος νὰ συλλαβίξῃ, εὗρισκεν ἐν τῇ ΚΔ τὰς ἰδέας αἰτνες ἠδύνατο νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν διατήρησιν τῆς εἰς καλλιτέρους χρόνους ἐλπίδος. Ἡ πρὸς τοὺς εὐαγγελικοὺς λόγους ἐξοικείωσις ἀπέβαινεν ὀσημέραι ἰσχυροτέρα, φραστικαὶ κατασκευαὶ εὐγγελικῶν ῥήσεων ἐρριζοῦντο ἐν τῇ γλῶσση οὕτως ὥστε περὶ αὐτὰς καὶ δι' αὐτῶν ἐμορφοῦτο ἡ γραφομένη. Καὶ τοῦτο μὲν συνετέλεσεν ἴσως εἰς τὴν μεταξὺ τῆς ὁμιλουμένης καὶ τῆς γραφομένης διάστασιν· ἀλλ' ἐξ ἄλλου ἡ γλωσσικὴ ἀπλότης τῆς ΚΔ διετήρησε κατὰ μέγα μέρος τὴν ἑλληνικὴν καὶ συνέβαλεν εἰς τὴν ἔτι μείζονα ἀνάδειξιν τοῦ συντηρητικοῦ χαρακτῆρος τῆς γλώσσης ταύτης.

Ἐτι μείζον ἐνδιαφέρον προκαλεῖ τὸ πραγματευόμενον περὶ τοῦ ὕφους τοῦ Ἀκ δ' ἑξ ἑξ ἑξ τοῦ ἔργου Ἐτὴν περὶ τοῦ ὕψους τοῦ Ἀκ πολυγλωσσίαν ἢ σ. ἐξηγεῖ ἐκ τῆς ἐκφραστικῆς πολυμορφίας τοῦ τρίτου εὐαγγελιστοῦ. Ἐκ πρώτης ὄψεως οὗτος ἐμφανίζεται ἔχων μόρφωσιν τινα ὀφειλομένην εἰς τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν· ἡ λιτότης ὅμως τῆς ἐκφράσεως καὶ οἱ ἐλάχιστα ἄξιοι ἑλληνιστοῦ χυδαῖομοι μαρτυροῦσιν ἔμμονον ἐσκεμμένην ἀπλότητα κατὰ μίμησιν τοῦ μεγαλοπρεποῦς καὶ ἱερατικοῦ ὕψους τῆς ΠΔ, πρὸς τὸ ὁποῖον συνδιάζεται παθητικὸς τις τόνος καὶ δραματικὴ τοῦ λόγου τροπή. Τὴν σύνθεσιν τοῦ Ἀκ διακρίνει ἀνάγλυφος ἀνάδειξις τῶν ἐπὶ μέρος ἐπεισοδίων, χρονικὴ καὶ τοπικὴ ἀκριβολογία, λογικὴ ἀκολουθία, διήγησις ῥέουσα, ἀποφυγὴ τῆς μακρολογίας καὶ κατ' ὄλου πνεῦμα λεπτὸν τάξεως καὶ μεθοδίου. Ἡ μεθοδικότης τοῦ Ἀκ αὕτη ὀφείλεται προφανῶς εἰς τὴν ἑλληνικὴν αὐτοῦ μόρφωσιν, ὡς, ἄλλως τε, ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τῶν ἀγνώστων εἰς τοὺς ἄλλους δύο συνοπτικοὺς λέξεων, αἰτνες εἶνε ἐν χρῆσει ἐν τῇ ἑλληνικῇ φιλοσοφίᾳ καὶ φιλολογίᾳ κατ' ὄλου (ἰδίᾳ γνῶσις, πάντα τὰ ἐμὰ σὰ ἐστίν—οἰκεῖα τὰ τε σὰ ἡμῖν ὑπάρξει καὶ σοὶ τὰ ἡμέτερα [Πλάτ.], ἄγγελος ἐπέστη—ἐπέστη ὄνειρος [Ἡρόδ.], ὄναρ ἐπέστη [Ὀμηρος] λίμνη [ἐπὶ τη. Τιβεριάδος, ἦν οἱ Μῦ καὶ Μῦ θάλασσα] κλ.). Καίτοι δ' ἀπαντῶν παρ' αὐτῷ ἐκφράσεις τῆς γλωσσικῆς παρακμῆς (ἔσται πατουμένη—πόλιν πατήσαντες [Ἡλιόδ.]—μᾶς πάτησαν τὸ σπίτι), ἄλλα ὅμως χωρὶα ἀποβανουσι νοητὰ μόνον ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ κλασσικοῦ λόγου (πρβλ. α' 1—4, ζ' 41 ἐξ. 44—47 πρὸς Πλάτ. Λύσ. 214,ε ἰδίᾳ δὲ ιζ' 1—13 πρὸς Ἐπικτήτου Ἐγχειρ. Ι κλ.). Τὸ κύριον ὅμως καὶ ἐπικρατοῦν χαρακτηριστικὸν τοῦ Ἀκ εἶνε ἡ βεβουλευμένη ἀφέλεια καὶ ἀπλότης ἥτις ἀρμόζει εἰς τὸ κάλλος θαυμαστῶν γεγονότων καὶ εἰς τὰ ὑψηλὰ συναισθήματα, ἀτινα ἀπαιτοῦσιν ἀκριβείαν ἀφηγήσεως καὶ μεγίστην ἐγκράτειαν καὶ πρὸς τὰ ὁποῖα δέον νὰ ἦνε ξένος πᾶς ρητορικὸς φόρτος. Εἰς τὴν λιτότητα ταύτην ὀφείλεται ἡ κατάχρησις φράσεων οἷα αἱ καὶ ἐγένετο, ὁ ἀφελὴς ἐν τῇ ἀφηγήσει συνδυασμὸς τοῦ ἀπο-

κρίνεσθαι καὶ τοῦ λέγειν (ἀποκριθεὶς εἶπε ὅπερ προβλ. πρὸς τὸ ὄμηρ. τὸν δ' ἀπαμειβόμενος προσέφη καὶ πρὸς τὸ νεοελλ. ἀποκριθήκε καὶ τοῦπε) μέχρι καὶ τοῦ ἀφελεστέρου εἶπε λέγων.

Ἰδίας ὅλως προσοχῆς ἀξία εἶνε ἡ ὑπὸ τῆς σ. συσχέτισις τοῦ ὕφους τοῦ Λκ πρὸς τὴν νεοελληνικὴν, ἢ, ἀκριβέστερον, πρὸς τὴν σύγχρονον δημοτικὴν. Ὁ Λκ ὅπου δὲν παρασύρεται ὑπὸ τῆς μορφώσεώς του, προδίδει τροπὰς λόγου συγγενεστάτας πρὸς τὴν φραστικὴν ιδιοτροπίαν τῆς σήμερον λαλουμένης: *νύκτα καὶ ἡμέραν—νύχτα μέρα' ἀναστὰς πορεύσομαι—σηκώθηκα καὶ πῆγα' βλέπετε πόως ἀκούετε—κνιτῆτε ν' ἀκούσετε καλά' ἐξηλλθε δόγμα—βγήκε νόμος' τί ἐποίησας ἡμῖν οὕτως—τ' εἶν' αὐτὰ πού μᾶς ἔκανες' φῆμη ἐξηλλθεν, ἐξηλλθεν ὁ λόγος—ἐβγήκε μὰ φῆμη, τοῦβγαλαν τὸνομα..: ἵνα ἐπιλάβωνται αὐτοῦ λόγον—γὰρ νὰ τοῦ πάρονν λόγια' κατεσθίουσι τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν—ἔφαγε τὸ σπῖτι τὰδερφοῦ τον'. ποιῶ δοχὴν, ἄριστον—κάνω τραπέζι' τὸ πρόσωπον ἐστήρισεν τοῦ...—ἐκάρφωσε τὰ μάτια του κατὰ..πῶρ βαλεῖν—βάζω φωτιά κλ. Ἐν γένει δ' ἡ σ. παραδέχεται ὅτι ὁ Λκ ἵνα ἀποβῆ τελείως κατάληπτος εἰς τοὺς πολλοὺς δὲν διστάζει νὰ χρησιμοποῖ ἑβραϊσμοὺς τῆς τότε λαλουμένης ἑκφραστικῆς πρὸς σκόπιμον χωματισμὸν ὁρισμένων ἐννοιῶν, τοὺς ὁποίους, κατ' ἀκολουθίαν, δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνωμεν ὡς φραστικὰς ἀδεξιότητας ἢ γραμματικὰ σφάλματα ἀμαθοῦς.*

Ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τοῦ Λκ πρὸς τὴν ΠΔ καὶ τοὺς ἄλλους δύο συνοπτικοὺς ἢ σ. διαπιστοῖ πόσον γνωρίζει ὁ εὐαγγελιστὴς νὰ ἐνθουσιάζηται ἐκ τῆς μεγάλης πνοῆς τῆς πρώτης καὶ νὰ ἐμπνέηται ἐξ αὐτῆς, πόσον δ' ἀποφεύγει νὰ μιμῆται δουλικῶς τοὺς ἑτέρους δύο κατὰ τρόπον ὥστε ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ του νὰ ἐμφανίξῃ ἐκδηλον τὴν ἰδίαν ἀτομικότητα, προδιδομένην ἰδίως διὰ τοῦ δραματισμοῦ σειρᾶς ὅλης προσώπων, ὧν τοὺς τύπους λαμβάνει ἐκ πασῶν τῶν κοινωνικῶν τάξεων (Ζαχαρίας, Ἐλισάβετ, Συμεὼν, Ἄννα, Πέτρος, οἱ εἰς Ἐμμαοὺς πορευόμενοι, Μάρθα καὶ Μαρία, Ἡρώδης, Πιλάτος, ληστής), διὰ τῶν συναισθηματικῶν του ἐκδηλώσεων (ἄσπασμοί, φιλήματα, δάκρυα, γέλως, χαρὰ καὶ αἶνοι καὶ ἀγαλλίασις), διὰ τῆς λεπτῆς παρατηρητικότητος ὡς πρὸς τὰς κινήσεις καὶ τὰς χειρονομίας (ἰδίως ἰδὲ δ' 16' ιη' 9·13 κβ' 54·61 ζ' 44, 78 κλ.) διὰ τῶν καθαρῶς αἰσθητικῶν του στοιχείων (προβλ β' 13 κλ.) τῆς ροπῆς πρὸς τὰς ἀντιθέσεις (ἰδίως ἐν τοῖς μακρορρητοῖς), τῆς περιγραφικῆς του δεινότητος (ἰδίᾳ δλόκληρον τὸ κδ') κλ. Παρὰ τὴν συμπάθειαν ὅμως ἦν ὁ Λκ τρέφει πρὸς τὸ ὕφος τῆς ΠΔ, ἱκαναὶ λεπτομέρειαι ἀποκαλύπτουσι τὴν ἑλληνικὴν αὐτοῦ μόρφωσιν, οἷον ἡ χοῆσις καὶ ρητορικῶν ἀκόμη σχημάτων ὡς ἡ συμμετρία, τὸ πάρισον, τὸ χιαστόν, ἡ μετανομία, ἡ παρόταξις, ἡ συνεκδοχὴ κλ, ἡ προσοχὴ πρὸς τὸν ρυθμὸν τῶν φράσεων, ἡ χοῆσις τῶν ἐλλειψέων, αἱ ἐνδείξεις εἰς μιμικὰς κινήσεις (προβλ. ε' 24, ιη' 9, 24 κλ.). Ὅποια δ' ἡ ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἰδίου λαοῦ ἐπίδρασις τοῦ Λκ ἐμφαίνεται ἐκ τῆς ὀριστικῆς εἰς τὴν λαϊκὴν ἀποφθεγματικὴν φρασιολογίαν οἷον εἰς πολιτογραφῆσεως φράσεων ὁποῖα αἱ νῦν ἀπολύεις, *ξεκίνησε ἀπ' τὴν Καπερνα-*

οὐμ, φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, τοῦσφραξαν τὸ μύσχο τὸ σιτευτό, τὰ ἐμὰ σά, καὶ τὰ σὰ ἐμὰ, ἔχε με παρητημένον, ἀγρὸν ἠγόρασε, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἀρχισες πάλι τὸ κατὰ Λουκᾶ εἰς ἔκφρασιν ἴσως τῆς μὴ ἀμέσου εἰσόδου εἰς τὸ θέμα ἐξ ἀφορμῆς τοῦ Λκ α'.

Ἐκ τῆς ἐμπεριστατωμένης ταύτης ἐρευνῆς τοῦ ὕφους τοῦ Λκ ἢ σ. λαμβάνει ἀφορμὴν νὰ συναγάγῃ τὰ κύρια γνωρίσματα τοῦ χαρακτήρος τοῦ συγγραφέως τοῦ γ' Εὐαγγελίου ἐν κατακλειδί τοῦ ὅλου ἔργου πρὸς καθορισμὸν τῆς φιλολογικῆς αὐτοῦ φυσιογνωμίας. Ἦδη ὁ μὲν Lagrange ἔχαρακτήρισε τὸν Λκ ὡς «un ébionite corrigé qui a fait le choix des incidents avec discernement et émotion», ὁ δὲ Pernot ὡς «homme de goût et d'éducation soignée», ὁ δὲ Puech ἀντελήφθη τὸ γ' Εὐαγγέλιον ὡς «une interprétation de l'histoire de Jésus qu'on qualifierait avec raison poésie et vérité». Εἰς τοὺς χαρακτηρισμοὺς τούτους ἢ σ. ἔρχεται νὰ προσθήσῃ τὴν ἰδίαν διὰ γνωσιν. Ὁ Λκ—κατ' αὐτὴν—εἶνε ὁ συγγραφεὺς διὰ τὸν ὅποιον ἢ τε προγενεστέρα ἱστορία καὶ ἢ σύγχρονος αὐτῷ πραγματικότης δὲν εἶνε ἀδιάφοροι· ἀπ' ἐναντίας ἀρέσκειται νὰ φιλοσοφῇ ἐπ' αὐτῶν καὶ νὰ πορίζηται νὰ ἀνάλογα διδακτικὰ συμπεράσματα. Παρὰ τὴν πολλάκις ἐπ' ἄλλων τονισθεῖσαν τάσιν τῆς ὑπὸ τοῦ Λκ ἐξάρασεως τῆς ὑπεροχῆς τοῦ πτωχοῦ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, ἢ σ τονίζει ὅτι ὁ Λκ, καίτοι εὐλικρινῶς ἀσυγκίνητος ἀπέναντι τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, δὲν τρέφει ὅμως ἀπέχθειαν πρὸς τὸν πλοῦτον· ἀκριβέστερον θὰ ἐχαρακτηρίζετο ὁ Λκ ὡς ἀγνοῶν τὴν ἀξίαν τοῦ χρημάτων· αὐτὸς μόνος ἀναφέρει τὸν τύπον τοῦ Ζακχαίου καὶ τὴν τόσον ἀνιδιοτελῆ διάθεσιν τῆς περιουσίας τῶν ἀφωσιωμένων τῷ Κυρίῳ γυναικῶν (ἡ' 2·3'. Ἄλλ' ἐκτὸς τούτου ἢ πρὸς τὴν πτωχείαν συμπάθεια τοῦ Λκ δὲν πηγάζει ἐκ ροπῆς πρὸς τὴν σκληρὰν ἀσκητικότητα· ὁ Λκ—λέγει ἢ σ.—ὁ ἐκ περικοπῆσεως πρὸς τὸν πλούσιον εἰσάγων ἐκ τῶν πλατειῶν, τῶν ὁδῶν καὶ τῶν φραγμῶν τῆς πόλεως «τοὺς πτωχοὺς καὶ ἀναπήρους καὶ χωλοὺς καὶ τυφλοὺς» εἰς τὸ «μέγα δεῖπνον» τοῦ πλουσίου μαρτυρεῖ οὕτω κοινωνικὴν τινα δεοντολογίαν σχέσεων ἀνθρωπικῶν μεταξὺ τῶν διαφόρων κοινωνικῶν στρωμάτων. Ἴδιον ἐπ' ἴσης γνώριμα τοῦ χαρακτήρος τοῦ Λκ σημειοῦται ἢ ἀμφιβολία ὡς πόθος ἀποκτήσεως πίστεως πληροτέρα (ἰς', ἰ' 34), ἢ πρὸς τὸν ἀνθρώπινον λόγον ἐκτίμησις του καὶ ἢ ἀνιδιοτέλεια. Οἱ ἐν α' 77, ἰς' 2θ καὶ κη' 34 ὑπαινιγμοὶ περὶ τῆς ἀξίας τῆς γνώσεως ὀπομινήσκοντες τὰς σακρατικάς ἐν τῷ πλατωνικῷ «Πρωταγόρα» ἰδέας—ἐπ' ἴσης δὲ καὶ ἢ καταφανῆς τάσις πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ Ηλιάτου ἐνώπιον τῆς κρίσεως τοῦ ἀναγνώστου μαρτυροῦσιν ὅτι ὁ Λκ, παρὰ τὸν θαυμασμόν του πρὸς τὸν ἰουδαϊσμόν, δὲν ἀπώλεσε τὴν πρὸς τὸν ἀνθρώπινον λόγον ἐκτίμησιν. Ἡ μεγάλη ὅμως τοῦ Λκ πρωτοτυπία, λέγει ἢ σ., ἔγκειται εἰς τὴν ἀφιλοκέρδειαν «ἣτις κοσμεῖ τὸ ἔργον του μᾶς ἀσυγκρίτου νεότητος». Ὁ Λκ οἰονεὶ παραμονεύει καὶ τὴν ἐλαχίστην ἔνδειξιν, ἢ ὅποια προδίδει ἀνήσυχον ψυχὴν, καρδίαν ἀναζητοῦσαν τὸν Ἰησοῦν ἐξ ἀνάγκης πνευματικῆς καὶ οὐχὶ πρὸς διανομὴν περι-

ουσίας, ἢ ἴσασιν ἀπὸ ἀσθενείας ἢ μακαριότητα μετὰ θάνατον. Τὸ κύριον λοιπὸν χαρακτηριστικὸν τοῦ Λκ εἶνε ἡ ἀπέχθεια πρὸς τὴν ὠφελειοκρατίαν, τὸν «οὐτιλιταρισμόν», τὴν χρησιμοθηρίαν. Ἐντεῦθεν προφαιβάξει εἰς ἥρωας τὸν σαμαρείτην τοῦ ἔμπεσόντος εἰς τοὺς ληστές, τὸν πατέρα τοῦ ἀσώτου, τὴν ἀμφοιῶλον γυναῖκα (ζ' 38) καὶ τὴν Μαρίαν τοῦ Λαζάρου, εἰς τοῦτο δὲ τὸ γνῶρισμα τοῦ Λκ ἀποδίδει ἡ σ. τὴν ἐκ τοῦ γ' Εὐαγγελίου ἀπουσίαν τοῦ ἐπεισοδίου τῆς συροφοινικίσσης τῶν Μρ (ζ' 24-30) καὶ Μθ (κε' 21-28). «Οὕτω—καταλήγει ἡ σ. δι' αὐτοῦ τοῦ πλούτου καὶ τοῦ ἀγίου αὐτῆς χαρακῆρος ἡ ἀφήγησις τοῦ Λκ ἀποβαίνει τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἐπεικειάς καὶ τῆς καταλήψεως. Δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ὀφείληται εἰς ἀπλὴν τύχην ἢ ἐν αὐτῇ, τόσον πυκνὴ χρῆσις τῆς *ειρήνης* (παρὰ Μθ 5, Μρ 2, Ἰω. 6, Λκ 14άκις).

Τὸ περὶ τοῦ Λκ φιλολογικὸν τοῦτο ἔργον τῆς καθηγητρίας Δδος Σοφίας Ἀντανιάδου ἀπὸ ἐπόψεως εὐρύτητος, λεπτῆς καὶ εὐστόχου παρατηρητικότητος δὲν εἶνε ἀπλὴ συμβολὴ εἰς τὴν πλουσίαν περὶ τοῦ Λκ φιλολογίαν, ἀλλ' αὐτόχροημα πρωτότυπος μονογραφία ἀπὸ τε ἐπόψεως νέων δεδομένων καὶ ἀπὸ ἐπόψεως μεθοδικῆς φιλολογικῆς ἐρεῦνης. Οἱ ἐκ τῶν ξένων μέχρι τοῦ νῦν ἐγκύψαιτες εἰς τὴν φιλολογικὴν ὄψιν τοῦ γ' Εὐαγγελίου, ὅσονδήποτε κἂν ἦνε δόκιμοι γῶσται τῆς ἑλληνικῆς καθ' ὅλου, μειονεκτοῦσιν ἀσφαλῶς ἀπέναντι τοῦ ἑλληνοσ μύστου τῆς μητρικῆς αὐτοῦ γλώσσης κατὰ πάντα αὐτῆς τὰ ἱστορικά στάδια καὶ τὰς δυσσυλλήπτους εἰς τοὺς ἀπλῶς ἑλληνομαθεῖς γλωσσικὰς ἀποχρώσεις καὶ μεταπτώσεις καὶ τὰ καθ' ὅλου γλωσσικὰ «μυστικά». Τοῦτο οὐχ ἅπαξ ἀπεδείχθη ἐκ φιλολογικῶν καὶ περὶ τὰ κλασσικὰ ἑλληνικὰ μνημεῖα ἐρευνῶν καὶ ξένων καὶ ἡμετέρων, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ τελευταῖοι πολὺ εὐστοχώτερον ἐπέτυχον, ἐν πολλοῖς ὡς ἐνσαρκοῦντες ἐν ἑαυτοῖς ζωντανὴν τὴν ἀρχαίαν γλωσσικὴν παράδοσιν καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν συνέχειαν καὶ τὰς ἀδιαγνώστους τοῖς ξένοις πτυχάς. Διὰ τοῦτο ἰδίως προσοχῆς δεόν νὰ ἀξιοθῶσιν ὅσα ἡ σ. σημειοῖ περὶ τῆς θέσεως τοῦ Λκ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας ἐν σχέσει πρὸς τοὺς κλασσικοὺς τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος συγγραφείς, τοὺς τῶν μέσων χρόνων καὶ τοὺς τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας, ἰδίᾳ δὲ ὡς πρὸς τὰς ἀναλογίας πρὸς τὸ σύγχρονον δημοτικὸν ἰδίωμα. Θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ φιλολογία τοῦ θέματος δὲν εἶνε πλήρης, ἐφ' ὅσον παραλείπονται σπουδαῖαι μελέται γλωσσικοῦ κυρίως χαρακῆρος, ἢτοι πραγματευόμεναι περὶ τῆς γλώσσης τῶν ἀγ. Γραφῶν, μάλιστα δὲ τῆς ΚΔ, αἵτινες πιθανῶς θὰ ἐνεφάνιζον ἀριωτέραν τὴν φιλολογικὴν τῆς ἐρεῦνης εἰκόνα. Ἀλλ' εἶνε τόσον πλουσία καὶ πολυμερῆς ἡ φιλολογία αὕτη, ὥστε μόνων τῶν τίτλων ἢ ἀπλῆ παραθέσις θὰ ἐδιπλασίαζε σχεδὸν τὸν ἀριθμὸν τῶν σελίδων τοῦ ἔργου, αἵτινες ὑπερβαίνουσι τὰς τετρακοσίας. Εἰς τὰς σελίδας ταύτας ἡ σ. ἀποδεικνύει ἑαυτὴν δοκιμώτατα περὶ τὰ ἑλληνικὰ μνημεῖα φιλολογοῦσαν καὶ τιμῶσαν τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν τῷ ὀλλανδικῷ Πανεπιστημίῳ, ἐν ᾧ διδάσκει τὴν ἑλληνικὴν φιλολογίαν.



J. H. Moulton and W. F. Howard, *A Grammar of N. Testament Greek, Vol. II. Accidence and Word-Formation with an Appendix on semitisms in the N. Testament* (σελ. XXV-III×543). Edinburgh 1929.

Μεταξὺ τῶν ἄλλων ζημιῶν, αὐτὸν προϋξένησεν εἰς τὴν θεολογικὴν καὶ φιλολογικὴν ἐπιστήμην ὁ πρόωρος καὶ τραγικὸς εἰς τὰ ὕδατα τῆς Μεσογείου κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1917 θάνατος τοῦ ἐπιφανοῦς ἐρευνητοῦ τῆς γλώσσης τῆς ἑλληνικῆς Βίβλου James Hope Moulton ἥτις καὶ ἡ διακοπὴ τῆς ἐκδόσεως τῆς περιοδικότητος αὐτοῦ Γραμματικῆς τῆς Κ. Διαθήκης, ἣς ὁ α' τόμος ὁ περιλαμβανόμενος τὰ *Προλεγόμενα* εἶχε τρεῖς μέρη τοῦ 1908 ἐκδοθῆ ἀγγλιστί, ἐκ δὲ τῆς γ' ἀγγλ. ἐκδόσεως εἶχεν ἐκδοθῆ ἐν γερμανικῇ μεταφράσει ὑπὸ τὸν τίτλον *Einleitung in die Sprache des N. Test.* (Indogerman. Bibliothek von Hirt und Steitberg, 9 τόμος Heidelberg 1911). Ὁ α' ἐκεῖνος τόμος εἶχεν ἐγκαρδίως χαίρεισθῆ ὑπὸ τῶν εἰδικῶν προσεξάρχοντος τοῦ A. Thumb, ὅστις προλογιζόμενος ἐν τῇ γερμανικῇ τοῦ ἔργου μεταφράσει ἐβεβαίωσεν, ὅτι «δεν-ἐγίνωσκον, ἐκτός τοῦ Moulton, ἄλλον λόγιον, ὅστις νὰ εἶναι οὕτως ἐγκρατής τῆς τε ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τῆς ἐξηγήσεως τῆς Κ. Δ., ἅμα δὲ καὶ τῆς κριτικῆς τοῦ κειμένου αὐτῆς». Εὐτυχῶς οὐ μόνον ὁ ἀείμνηστος συγγραφεὺς εἶχε παρασκευάσει τὸ μέγιστον μέρος τοῦ β' τόμου, ἀλλ' εὐρέθη καὶ ὁ κατάλληλος συνεχιστὴς καὶ ἐκδότης τοῦ ἔργου ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ἐπαξίου μαθητοῦ ἐκείνου, νῦν δὲ καθηγητοῦ ἐν τῷ Handsworth College καὶ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Βιρμινγῆμης κ. W. F. Howard.

Μετὰ τὸν πρόλογον τοῦ ἐκδότου καὶ τὴν πλουσίαν βιβλιογραφίαν (σελ V—XXVIII) ἐπακολουθεῖ ἡ *εἰσαγωγή* (σελ 1—34), ἣν ἡμῖτελῃ καταλειφθεῖσαν συνεπλήρωσεν ὁ εἰρημένος ἐκδότης, ἔνθα ὁ Moulton δὲν περιορίζεται εἰς συνοψισμόν τῶν μνημονευθέντων *Prolegomena* ἢ *Einleitung*, ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νεωτέρων καὶ μέχρι τοῦ 1915 ἐρευνητῶν τροποποιεῖ τὰς ἐκεῖ διατυπωθείσας περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης τῆς Κ. Δ. ὑπὸ τὴν ζωηρὰν ἐπίδρασιν τοῦ Deissmann διατυπωθείσας γνώμας αὐτοῦ. Τὰ θέματα τὰ ἐν τῇ εἰσαγωγῇ ταύτῃ ἐξεταζόμενα εἶναι 1. Ἡ ἑλληνικὴ Κ. Δ. ὡς ἐνότης, 2. Ἐπαφαὶ πρὸς τὴν φιλολογικὴν γλώσσαν. 3. Ἡ σημιτικὴ χροαὶ τῆς ἑλληνικῆς Κ. Δ. (σελ 1—34). Ὁ Moulton δὲν ἀπομακρύνεται οὐδὲ ἐνταῦθα τῆς βάρσεως τῆς θεωρίας τοῦ Deissmann καθ' ἣν ἡ γλώσσα τῆς ἑλληνικῆς Βίβλου (Π. καὶ Κ. Διαθ.) εἶναι ἡ ἑλληνιστικὴ κοινὴ τῶν χρόνων ἐκείνων, ἀναγνωρίζει δ' ὅμως ὅσον πρέπει, νομίζομεν, τὴν τοῦ σημιτικοῦ στοιχείου ἐπὶ τὴν γλώσσαν τῆς ἐν λόγῳ Βίβλου ἐπίδρασιν<sup>1</sup>. Τὸν σημιτισμόν ἐν τῇ Κ. Δ. ὀρίζεται οὕτως ὡς «ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τοῦ γνησίου ἑλλη-

1. Καὶ πρὶν ἢ μελετήσωμεν τὸν β' τοῦτον τόμον τῆς Γραμματικῆς τοῦ Moulton εἰς τὰ αὐτὰ συμπεράσματα εἶχαμεν καταλήξει καὶ ἡμεῖς ἐξετάζοντες τὴν γλώσσαν τοῦ Ο'. Βλ. Ἑβδομηκοντολογικὰ μελετήματα Β' 1927 σελ. 22 ἐξ.

νικοῦ ιδιώματος ὀφειλομένην εἰς πολὺ κατὰ γράμμα ἀπόδοσιν τῆς γλώσσης σημιτικοῦ τινος πρωτοτύπου (σελ. 14). Διακρίνει δὲ δύο εἶδη πραγματικῶν σημιτισμῶν ἐν τῇ Κ. Δ. α') ἀπομιμήσεις ἐκνουειδήτους ἢ ἀκνουειδήτους τῆς ἑλληνικῆς Π. Λ. καὶ β') δουλικὰς ἀποδόσεις σημιτικῶν πηγῶν, γραπτῶν ἢ προφορικῶν, αἵτινες ὑπόκεινται ὡς βάσις τῶν μνημείων τῆς Κ. Δ. καὶ νομίζει ὅτι δὲν πρέπει ἐν τῇ Κ. Δ. νὰ γίνεται λόγος περὶ *ἑβραϊσμῶν*, ἀλλὰ περὶ *ἀραμαϊσμῶν*, οἵτινες ὁμοῦ μετὰ τῶν ἑβραϊσμῶν τῆς ἑλλην. Π. Δ. περιλαμβάνονται ὑπὸ τὸν γενικώτερον ὄρον *σημιτισμοί*. Τοὺς ἠπιωτέρας, ὡς λέγει, μορφῆς σημιτισμοὺς χαρακτηρίζει ὡς «δευτερεύοντας» (secondary σελ. 15), τὴν διάκρισιν δὲ ταύτην ἀποδέχεται καὶ ὁ κ. Howard ἐν τῷ περὶ τῶν σημιτισμῶν τῆς Κ. Δ. παραρτήματι αὐτοῦ.—Μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν ἔρχεται τὸ Α' μέρος τῆς Γραμματικῆς τὸ ἐπιγραφόμενον Phonology and Writing, δηλ. τὸ *φθογγολογικόν*, ἐνθα ἀρχῆς γινομένης ἀπὸ τοῦ ἀλφαβήτου ἐξετάζονται κατὰ πλάτος (σελ. 37—114) πάντα τὰ φθογγολογικὰ φαινόμενα τῆς γλώσσης τῆς Κ. Δ. καὶ τῆς ἑλληνιστικῆς κοινῆς, ἣς μνημεῖον ἀποτελεῖ ἡ Κ. Δ. Ἐν τῷ Β' μέρει, ὅπερ ἐπιγράφεται Accidence, τ. ἔ. τὸ *μορφολογικόν* ἢ τυπικόν, ἐξετάζονται ἐμπεριστατωμένως τὰ κλινόμενα μέρη τῆς γλώσσης τῆς Κ. Δ. τ. ἔ. οὐσιαστικά, ἐπίθετα, ἀριθμητικά, ἀντωνυμιαὶ καὶ ῥήματα (σελ. 115—266). Τὸ Γ' μέρος ἐπιγραφόμενον Word—Formation ἀσχολεῖται ἐπίσης ἐμπεριστατωμένως περὶ τὴν *σύνθεσιν* καὶ τὴν *παραγωγὴν* ἐν τῇ γλώσσῃ τῆς Κ. Δ. Δυστυχῶς μετὰ τοῦ περὶ συνθέσεως τμήματος τελευτᾷ ἐν σελ. 332 ἡ ἐργασία τοῦ Moulton, τὸ δ' ἐπόμενον τμήμα τὸ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Suffixes, ἐνθα ἐξετάζεται ἡ παραγωγή λέξεων ἐν τῇ Κ. Δ. ἐν πάσῃ ἐμβριθεῖα καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐργασιῶν μάλιστα τοῦ Brugmann, Thumb καὶ Debrunner, εἶναι προῖον τοῦ καλάμου τοῦ φιλοπονωτάτου ἐκδότου (σελ. 332—410).

Ὁ κ. Howard στοιχῶν ἔπειτα τῷ σχεδίῳ τοῦ ἀειμνήστου συγγραφέως ἐπισυνάπτει παράρτημα (Appendix) περὶ τῶν *σημιτισμῶν τῆς Κ. Δ.* (σελ. 412—485), τετυπωμένον διὰ μικροτέρων στοιχείων. Τὸ τμήμα τοῦτο, ὅπερ εἶναι ἡ διεξοδικωτάτη καὶ μάλιστα συγκεχροτισμένη πραγματεία περὶ τοῦ φλέγοντος καὶ δυσεπιλύτου τούτου προβλήματος, ἀναδεικνύει ἔτι μᾶλλον τὴν ἀξίαν οὐ μόνον τῆς μετὰ χεῖρας Γραμματικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς εἰς αὐτὴν συμβολῆς τοῦ ἐκδότου, παρὰ τὴν μετριόφρονα τούτου προσπάθειαν ἐν τῷ προλόγῳ, ὅπως μείωσιν τὴν συμβολὴν ταύτην ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ ἔργον τοῦ Moulton. Ὁ κ. H. ἔχων ἀφ' ἐνὸς πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ πορίσματα τῶν τελευταίων ἐπὶ τῆς ἑλληνιστικῆς κοινῆς ἐρευνῶν, στηριζόμενος δ' ἐξ ἄλλου ἐπὶ τῶν τελευταίων ἐπὶ τῆς Κ. Δ. ἐργασιῶν τῶν Torrey (Composition and Date of Acts 1915), Charles (Studies in the Apocalypse 1913 καὶ Commentary on the Revel. 1920), Burney (Aramaic Origin of the Fourthe Gospel 1922) καὶ Lagrange (Ἵπομνήματα εἰς τὰ 4 Εὐαγγέλια, 1920—1925), παρέχει ἐνταῦθα παραδειγματικὴν διονύχισιν τοῦ ἐν λόγῳ προβλήματος, ἣτις ἐνδιαφέρει μεγάλως καὶ τὸν ἐρευνητὴν τῆς

ἑλληνιστικῆς Π. Διαθ. καὶ ἐφ' ᾧ ἐπεσπάσατο τοὺς ἐπαίνους καὶ τῆς ξένης κριτικῆς.

Ὁ τε Moulton καὶ ὁ κ. Howard, ἂν καί, ὡς φαίνεται, δὲν εἶναι κάτοχοι τῆς δημώδους νεοελληνικῆς, ἧς ἡ ἀπ' εὐθείας γνώσις θὰ διηκόλυνε πολὺ τὰς ἐπὶ τῆς γλώσσης τῆς Κ. Δ. ἐρεύνας αὐτῶν, ἐν τούτοις ἐφιλοτιμήθησαν νὰ γνωρίσωσι τὰ τοῦ μηχανισμοῦ αὐτῆς διὰ τῶν ἐργασιῶν ἐγκρίτων νεοελληνιστῶν καὶ μάλιστα τοῦ Thumb καὶ τοῦ Χατζιδάκι. Εἰδικῶς ὁ κ. Howard ἀναδεικνύει τὴν σημασίαν τοῦ γεγονότος, ὅτι συνεβουλεύθη τὴν ἀνέκδοτον ἐργασίαν τοῦ R. Mc Kinlay περὶ τῶν σημειωμάτων τῆς Κ. Δ. ὑπὸ τὸ φῶς τῆς δημώδους ἑλληνικῆς, τῆς τε μεσαιωνικῆς καὶ τῆς νεωτέρας. Ὁ δὲ Moulton, ἐν ᾧ μετὰ πολλῶν ἄλλων ἀλλοδαπῶν ἀδικεῖ τὴν ἀγάπην τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ πρὸς τὴν ἔθνηκὴν του γλώσσαν, τὴν καθαρεύουσαν (σελ. 3), ἐξ ἄλλου δεικνύεται εὖνους πρὸς τὸν νεώτερον ἑλληνισμὸν καὶ στηριζόμενος ἐπὶ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Thumb καὶ τοῦ Rouse ἐκφράζει τὸν θαυμασμὸν αὐτοῦ πρὸς τὴν δημῶδη νεοελληνικὴν διὰ τὸ εὐπλαστον αὐτῆς, ὅπερ ὑπῆρξε τὸ γνωρίσμα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καθ' ὅλον τὸν μακροαῖωνα βίον αὐτῆς (σελ. 4 ἐξ).

Ὁ β' οὗτος τόμος τῆς Γραμματικῆς τῆς Κ. Δ. κατακλείεται διὰ τριῶν: πινάκων 1) τῶν ἐπὶ μέρους χωρίων τῶν ἐν τῷ βιβλίῳ παρατεθειμένων, 2) λέξεων καὶ τύπων καὶ 3) ἀναλυτικοῦ πίνακος τῆς περιεχομένης ὕλης (σελ. 477—543). Ἐλπίζομεν δὲ καὶ εὐχόμεθα, ὅπως μὴ βραδύνη ἢ δημοσίευσίς καὶ τοῦ γ' τόμου τοῦ περιέχοντος τὴν σύνταξιν τῆς γλώσσης τῆς Κ. Δ.

#### Π. Ι. ΜΠΡΑΤΕΙΩΤΗΣ

*Ἀκολουθία τοῦ ἱερομάρτυρος Σεραφεῖμ 1931.*—Ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Θεσσαλιώτιδος καὶ Φαναριοφερσάλων κ. Ἰεζεκιήλ ἀκαμάτως ἀσχολούμενος περὶ τὴν ἔκδοσιν ἀγιολογικῶν μνημείων ἀναφερομένων εἰς τὴν λαοῦσαν αὐτῷ Μητρόπολιν πρὸς τόνωσιν τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος τοῦ ποιμνίου αὐτοῦ προέβη εἰς ἐνάτην ἔκδοσιν τῆς ἱεῶς Ἀκολουθίας τοῦ ἱερομάρτυρος Σεραφεῖμ ἣν ἀφιέρωσε τῷ Σεβ. Μητροπολίτῃ Τρίκκης καὶ Σταγῶν κ. Πολυκάρπῳ. Προέταξε δὲ τῆς λίαν ἐπιμελημένης ταύτης ἐκδόσεως Προλεγόμενα ἐν οἷς ἐκτίθησι τὰ κατὰ τὴν πολιτείαν καὶ δρᾶσιν τοῦ ἱερομάρτυρος Σεραφεῖμ, διαφωτίζων ἐπιστημονικῶς πλεῖστα σημεῖα αὐτῆς, ταυτοχρόνως δὲ ἀναγράφει τὰς προηγουμένας ἐκδόσεις τῆς Ἀκολουθίας καὶ ὑποδεικνύει τὰς μεταξὺ αὐτῶν παραλλαγὰς. Ἀναδημοσιεύων δὲ τὴν Ἀκολουθίαν παρατίθησι καὶ 24 «οἴκους» πρὸς τὸν ἅγιον, ποίημα τοῦ ἐν Ἀγίῳ Ὁρει ἀκουμένου μοναχοῦ Γερασίμου Μικραγιαννίτου καὶ παραλαμβάνει ἐν αὐτῇ ὅσα καὶ αἱ προηγούμενα ἐκδόσεις ἀναγράφουσι. Οὕτω δὲ παρεσκεύασεν ἄριστον πνευματικὸν ἐφόδιον διὰ πάντα τιμῶντα τὴν ἱεράν μνήμην τοῦ ἁγ. Σεραφεῖμ καὶ διὰ πάντα εὐσεβῆ καὶ ὀρθόδοξον Χριστιανόν. X.

*Δεωνίδου Ἰω. Φιλιππίδου*, Συμβολὴ εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς Ἑβραϊκῆς Βίβλου. Ι. Γραμματικὴ, Λεξικογραφία, Μετρικὴ, κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα, (Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς «Νέας Σιδῶν») Ἐν Ἱεροσολύμοις 1930.

*Ἀνέκδοτος ἀκολουθία τοῦ νέου ὀσιομάρτυρος Δαμιανοῦ τοῦ ἐκ Μυριχόβου τῆς Θεσσαλίας, μετὰ προλεγομένων ὑπὸ Μητρο. Θεσσαλιώτιδος καὶ Φαναριοφερσάλων τοῦ ἀπὸ Βελανιδιάς (Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ Ζ' τόμου τῆς Ἐπετηρίδος τῆς Ἐταιρείας τῶν Βυζ. σπουδῶν) Ἐν Ἀθήναις 1930.*

*Γερμανοῦ Μητρο. Σάρδεων καὶ Πισιδίας, Ἱστορικὸν σημεῖωμα περὶ τῆς Μητροπόλεως Φαναριοφερσάλων, Ἐν ΚΠόλει 1937.*

*Ἐδαγγέλου Ἰω. Σαβραμῆ, Ὁ Βησσαρίων Μακρῆς, (Ἐκ τῶν Ἑπειρωτικῶν Χρονικῶν) Ἐν Ἰωαννίνοις 1930.*

*Ἀθηναγόρα Μητρο. Παραμυθίας καὶ Φιλιππιδῶν, Διονύσιος ὁ Σκυλόσοφος, (Ἐκ τῶν Ἑπειρωτικῶν Χρονικῶν) 1931*

*Νικ. Β. Τωμαδάκη καὶ Σολ. Π. Βογιατζάκη, Σημειώματα ἐκ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Γωνιάς, Ἐν Χανίοις 1931. Περιγράφονται οἱ κώδικες τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Γωνιάς Κισάμου καὶ παρατίθενται τὰ ἐν αὐταῖς σημεῖώματα καὶ αἱ ἐνθυμήσεις. Ἐπίσης παρατίθενται νεώτεραι τῆς Μονῆς ἐπιγραφαί, ἐπιγράμματα καὶ σημεῖώσεις τῶν εἰκόνων τῆς Μονῆς, 524 παροιμίαι τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 8 κώδικος τῆς Μονῆς (στ. 1721) καὶ τέλος ἱστορικὰ σημεῖώματα περὶ τῆς Μονῆς Γωνιάς. Τὸ πολῦτιμον τεῦχος ἐπισφραγίζει πῖναξ ὀνομάτων λέξεων καὶ πραγμάτων.*

*Ριζάρειος Ἐκκλησιολογία. Σχολή. Ἐπετηρίς τοῦ Σχολικοῦ ἔτους 1924-1930. Ἐκτὸς τῶν στατιστικῶν πληροφοριῶν, τοῦ ἀπολογισμοῦ ἐσόδων καὶ ἐξόδων χρήσεως 1929, τοῦ καταλόγου μαθητῶν τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1929-30, τῶν διευπουσῶν τὴν Σχολὴν διατάξεων, Χρονικῶν καὶ ὑπομνημάτων περιέχει τὸ τεῦχος καὶ τὰς ἐξῆς πραγματείας:—Κ. Δνοβουνιώτου. Γεωργίου Καλύβα, ἡ σημασία τῆς α' καὶ β' εισόδου ἐν τῇ λειτουργίᾳ.—Γρ. Παπαμιχαήλ. Νομιζόμενον ἐπιχειρήμα.—Κ. Κουραβέλου. Ρυθμικὴ μετὰφρασις Χορικῶν τῆς Μηδείας τοῦ Εὐριπίδου.—Ἰω. Φιλιππίδου Ἡ βιβλιοθήκη τῆς Ριζαρείου Σχολῆς.—Κ. Σπάρταλη. Ἐπικηδεῖοι λόγοι τοῦ Βοσουέτου, λόγος ΣΤ'.—Ε. Ἀντωνιάδου. Περὶ τῆς σημασίας κυρίων τινῶν ὀνομάτων τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ψαλμῶν.—Κ. Παπαδημητρίου. Τὰ προβλήματα τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς καὶ αἱ σύγχρονοι ἔρευναι.*

*Σπ. Λάμπρου Παλαιολόγια καὶ Πελοποννησιακά, Τομ. Δ'. Ἐν Ἀθήναις 1930. Ἐπιστολὴ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Ἰ. Κ. Βογιατζίδου συνεχίζεται ἐν τῷ Δ'. τούτῳ τόμῳ ἡ ἔκδοσις τῆς ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Σπ. Λάμπρου καταρτισθείσης πολυτίμου συλλογῆς ἐγγράφων ἀναφερομένων εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ιε' καὶ ιστ' αἰῶνος. Τινὰ τῶν ἐγγράφων τούτων εἶναι ἐκδεδομένα τὰ πλεῖστα δ' ἀνέκδοτα, οἴκοθεν δ' ἐννοεῖται πόσον ὠφέλιμος εἶναι ἡ ἐπὶ τὸ αὐτὸ συγκέντρωσις καὶ τῶν ἐκδεδομένων κειμένων μετὰ τῶν ἀνεκδότων. Ὁ κ. Βογιατζίδης ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ τόμου ὑποδεικνύει τὴν μεγάλην σημασίαν αὐτῶν.*

*Michel Lascari Le Patriarcat du Pec a t' il été reconnu par l' Eglise de Constantinople en 1375? Paris (Mélanges Charles Diehl. I. Histoire) 1930. Ὡς γνωστὸν τῷ 1346 ὁ ἡγεμὼν τῶν Σέρβων Στέφανος Δουσάν ἰδρύσας τὴν αὐτοκέφαλον Ἀρχιεπισκοπὴν Πεκίου προῦκάλεσε ρῆξιν μεταξύ τοῦ Οἴκου. Πατριαρχείου καὶ τῆς Σερβικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Πατριάρχης ΚΠόλεως Κάλλιστος ἀνεθεμάτισε καὶ τὸν Δουσάν καὶ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Πεκίου μετὰ*

τοῦ Κλήρου αὐτοῦ. Κρατεῖ δὲ γνώμη καθ' ἣν ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Σερβίας Λαζάρου τῷ 1375 ἦρθη τὸ ἀνάθεμα καὶ ἐπῆλθεν ἡ συνδιαλλαγή τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, ὃ δὲ Ἀρχιεπίσκοπος Πεκίου ἀνεγνωρίσθη Πατριάρχης. Ὁ κ. Λάσκαρις καθηγητὴς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Θεσσαλονίκης ἀποδεικνύει τὸ ἱστορικῶς ἀβάσιμον τῆς γνώμης ταύτης. Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἐξηκολούθει νὰ τιτλοφορῇ Ἀρχιεπίσκοπον τὸν Πεκίου, ἀλλ' οὗτος ἐπιτιποφόρει ἐαυτὸν Πατριάρχην.

*Ἀρχιμ. Χριστοφόρου Κτενᾶ*, Ἡ σύγχρονος Ἀθωνιάς Σχολή καὶ οἱ ἐν αὐτῇ διδάξαντες ἀπὸ τοῦ 1845—1916, Ἐν Ἀθήναις 1930. Ὁ γνωστός ἐξ ἄλλων ἔργων αὐτοῦ ἀγιοερίτης λόγιος κληρικὸς, ἀπαριθμεῖ καὶ βιογραφεῖ ἐν τῇ παρουσίᾳ πραγματεῖα τοὺς διδασκάλους τῆς ἐν Καρυαῖς Ἀγίου ὄρους Ἀθωνιάδος Σχολῆς, ἐν τέλει δὲ ποιεῖται ἱστορικὴν ἀναδρομὴν εἰς τὴν Ἀθωνιάδα Ἀκαδημίαν τοῦ Βουλγάρου, παρέχων περὶ αὐτῆς καὶ τῶν διδασκάντων ἐν αὐτῇ πληροφορίας. Δυστυχῶς ὁ σ. ἐνιαχοῦ τοῦ βιβλίου του μεταχειρίζεται ἀπρεπῆ καὶ ἀνάρμοστον γλῶσσαν, ἐκφράζεται δὲ ἀπαισιοδόξως περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς λειτουργίας Σχολῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει.

V. I a u r e n t, La personnalité de Jean d' Héraclée. (1258-1328) oncle et précepteur de Nicéphore Grégoras, «Ἑλληνικά» Ἀθηνῶν, Γ (1930) σελ. 297—315.

*Σ. Εὐστρατιάδου*, Ἡ ἐν Φιλαδελφείᾳ Μονὴ τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Κοτεινῆς, «Ἑλληνικά» Γ, (1930) σ, 317—419.

*Σ. Μενάνδρου*, Τρία γράμματα Οἰκουμενικῶν Πατριαρχῶν πρὸς Ἀρχιεπισκόπους Κύπρου «Ἑλληνικά» Γ. (1930) σ 415—420.

*Δ. Ζακυνθηνῶ*, Ἀνέκδοτα πατριαρχικά ἔγγραφα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας «Ἑλληνικά» Β'. (1928) σ. 127—166, Γ'. (1930) σ. 115—152, σελ. 421—457.

*Ἀθ. Πολίτου*, Ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ ἡ νεωτέρα Αἴγυπτος, Τομ. Β. Συμβολὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς νεωτέρας Αἰγύπτου, Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1930.

*Λουΐζου Φιλίππου*, Τὰ Ἑλληνικά γράμματα ἐν Κύπρῳ κατὰ τὴν περίοδον τῆς τουρκοκρατίας (1571-1878), Τομ. Β'. Μελέτη βραβευθεῖσα διὰ πρώτου βραβείου κατὰ τὸν α'. φιλολογικὸν διαγωνισμὸν τῆς Α. Μ. τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κυρίλλου Γ'. τοῦ ἀπὸ Κυρηνείας, Ἐν Λεικωσίᾳ 1930.

F. C a y r é, A. A., Précis de Patrologie. Histoire et doctrine des Pères et docteurs de l' Eglise, 2 tom. Paris (Desclée), Tournai, Rome, 1927, 1930. Tome premier, Livres I et II, XXIV, 740 p.; Tome deuxième, Livres III et IV, VI, 924.

H e f e l e—L e c l e r c q, Histoire des conciles, t. IX, première partie, Paris (Letouzey) 1930, t. IX, deuxième partie, Paris 1931, 8<sup>o</sup>, 1059, p. : P. Richard, Concile de Trent.

Henri Pirenne, Augustin Renaudet, Edouard Perroy, Marcel Handelsmann, Louis Halphen, La fin du moyen âge, La désagrégation du monde médiéval (1285—1453), Paris (Alcan) 1931, 8<sup>o</sup>, 570 p., 60 fr. fr. (Peuples et civilisations. Histoire générale publiée sous la direction de Louis Halphen et Philippe Sagnac, vol. VII).